

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

- Mantık nedir? Bir bilim dalı olarak ne zaman ortaya çıkmıştır? Bir bilim dalı olarak ortaya çıkışından önce mantıklı düşünme yok mudur?
- Tarihsel süreçte mantık alanında hangi gelişmeler yaşanmıştır?
- Mantık bir bilim midir, yoksa bir yöntem midir?
- Mantık hangi konuları inceler?
- Ülkemiz üniversitelerinde mantık biliminin yeri nedir?
- İlahiyat ve İslami ilimler fakültelerinde mantık biliminin akademik yapılanmadaki yeri nedir?
- Mantık biliminde lisansüstü eğitimin amacı nedir?
- Mantık biliminin diğer disiplinlerle ilişkisi nedir?

Giriş

Sözlükte “konuşmak” anlamına gelen “mantık” sözcüğü dilimize Arapça *nutk* kökünden gelmektedir. Nutk kelimesi eski Yunanca’da hem akıl hem de konuşma ve söz manasına gelen *logos*’un karşılığıdır (Emiroğlu, 2003). Mantık “doğru düşünme metodu, mantıklı düşünme kabiliyeti ve düşüncenin oluş tarzlarını, öğelerini çeşitlerini, esaslarını ve bağlantılarını ortaya koyan bilim” gibi anlamlara gelir. (Bölay, 2009).

Farabi, *nutk* kelimesinin üç anlama delalet ettiğini söylemektedir: Birincisi insanın anlamları kavrama yetisidir. Bilimler ve disiplinler bu kuvvet sayesinde elde edilir ve eylemin iyisi ile kötüsü onun aracılığıyla ayırt edilir. İkincisi insanın nefsinde idrak yoluyla meydana gelen akledilir anlamlara delalet eder ki bu bunlara “iç konuşma” denir. Üçüncüsü ise akledilir anlamların dil ile ifade edilmesine delalet eder ki buna da “dış konuşma” denir (Fârâbî, 2021, 24).

İslam düşünce geleneğinde mantık, konusu ve amacı bakımından farklı şekilde tanımlanır. Fârâbî’ye göre “mantık, yanlışmanın mümkün olduğu her durumda düşünme yetisini doğruya yönlendiren kuralları kapsar. Bu bakımdan mantık, akli çıkarım yaparken düşünceyi yanlışlıktan koruyan her şeyin kendisiyle bilindiği sanattır.” Bu açıklama hem konu hem de gayeyi içermektedir. Nitekim bu tanım, doğru düşünmenin kurallarını içermesi bakımından konuya; doğru düşünceyi yanlışından ayırmayı içermesi bakımından gayeye işaret etmektedir (Fârâbî, 2021, 16).

Mantık başlangıcından günümüze hem bir bilim hem de yöntem (alet, sanat) olarak ele alınmıştır. Buna göre mantık biri teorik, diğeri pratik olmak üzere iki özelliğe sahiptir. Teorik yönü mantıklı düşünme denilen düşünme biçimini tespit eder ki bu yönüyle bir ilimdir. Pratik yönü ise bu ilmin uygulanmasını, yani akıl yürütmelerin doğruluğunu sağlayan kuralları ortaya koyma metodlarını gösterir ki bu yönüyle de bir sanattır. Aristotelesçiler mantığı felsefenin aleti, Stoacılar onu felsefenin bir bölümü olarak kabul etmiştir. Müslüman mantıkçılar ise genelde mantığı alet ilmi olarak görmektedir.

¹ Niğde Ömer Halis Demir Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Felsefe Ve Din Bilimleri Bölümü, mahmutyildiz@ohu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8560-9899.

İslam mantıkçıları mantığın niçin gerekli olduğunu açıklarken akıl yürütme ve bilgi edinme faaliyetinin denetimini gerekçe göstermektedir. Onlara göre mantık teknik yöntemlerin kullanıldığı bir süreci gerektiren nazari bilgilerin elde edilmesinde kullanılırken, böyle bir süreci gerektirmeyen zaruri bilgilerin elde edilmesinde ise kullanılmaz. Buna göre nazari bilgiler zihnimizdeki bilgilerin tertip edilip işlendiği bir tefekkür sürecini gerektirir. Bu noktada bilgilerin nasıl tertip edileceğini ve hangi formlara göre düzenleneceğini mantık bilimi inceler (Eroğlu, 2012).

Bilgi elde etmede mantığın gerekliliğine olan inanç mantık eğitimini zaruri hale getirmiştir. Bu çerçevede gerek Batı’da gerek İslam dünyasında yüzyıllardır mantık, eğitimin bir parçası olmuştur. Ülkemizde halihazırda mevcut olan üniversitelerin Fen-Edebiyat, İnsan ve Toplum Bilimleri, Dil-Tarih-Coğrafya vb. fakültelerin başta felsefe bölümü olmak üzere, sosyoloji ve psikoloji bölümlerinde klasik mantıkla beraber modern mantık sistemleri ve kritik düşünme gibi dersler yer alırken ilahiyat ve İslami ilimler fakültelerinde sadece klasik mantık okutulmaktadır.

Ders programında mantık derslerine yoğun bir şekilde yer veren felsefe bölümlerinde² klasik mantık içerikleri tek dönem 3 saat/kredi veya çift dönem 2+2 şeklinde okutulurken, diğer bölümlerde (psikoloji, sosyoloji) bazen zorunlu bazen de seçmeli tarzda 3 veya 4 saat/kredi olarak okutulmaktadır. İlahiyat ve İslami ilimler fakültelerinde ise mantık dersi birinci ya da ikinci sınıfta haftalık 2 saat/kredi, toplamda 28 saat/kredi olarak verilmektedir (YÖK, 02 Ekim 2023; Erarslan, 2019, 73; Kayacık, 2019).

Mantık bilimi felsefe bölümlerinin akademik yapılanmasında “anabilim dalı” olarak temsil edilirken ilahiyat ve İslami ilimler fakültelerinin bazılarında Felsefe ve Din Bilimleri bölümüne bağlı bir “anabilim dalı” bazılarında ise -özellikle 2012 sonrası açılanlar- İslam Felsefesi Anabilim Dalına bağlı bir “bilim dalı” olarak temsil edilmektedir.

Günümüzde Doğan Özlem, Ahmet İnam, Şafak Ural, Ali Karatay, H. Bülent Gözkân, Ayhan Çitil, İskender Taşdelen, M. Nazlı İnönü, Aziz F. Zambak, A. Kadir Çüçen, Yücel Yüksel, Özgüç Güven, Burhan Türkşen, Zekai Şen, Vedat Kamer ve Zekiye Kutlusoy gibi akademisyenler modern mantık, sembolik mantık, bulanık mantık, mantık felsefesi, zihin felsefesi, yapay zeka gibi teorik ve uygulamalı sahada mantık çalışmaları yapmaktadır (Kutlusoy, 2019). Yine İbrahim Emiroğlu, Ali Durusoy, Ferruh Özpilavcı, İbrahim Çapak, Nazım Hasırcı, Hasan Ayık, Ahmet Kayacık, Kamil Kömürcü, İsmail Köz, Hülya Altunya gibi ilahiyatçı akademisyenler ise klasik mantığa ve özel olarak İslam mantık tarihine yönelmiş durumdadır.

Son on yılda içinde ülkemizde mantığa olan ilginin arttığı görülmektedir. Bunlardan ilk göze çarpan 2012’den itibaren mantık çalıştayları düzenlenmeye başlanmıştır. (Mantık Çalıştayı, 2023). Ardından Prof. Dr. Şafak Ural önderliğinde 2014’te “İstanbul Üniversitesi Mantık Uygulama ve Araştırma Merkezi” ve “Mantık Derneği”³ kurulmuştur. Ardından Eylül

² Örneğin İstanbul Üniversitesi Felsefe bölümü lisans ders programında yer alan mantık dersleri şunlardır;

1. ve 2. Yarıyıl: Klasik mantık I, Klasik Mantık II.

3. ve 4. Yarıyıl: Mantık Tarihi İlk Çağ, Modern Mantık, Mantık I, Modern Mantık II, Mantık Tarihi Orta Çağ, Mantık II.

5. ve 6. Yarıyıl: Formel Olmayan Mantık, Mantık III (Bölüm Dışı), Mantık IV (Bölüm Dışı), Mantık Felsefesi.

7. ve 8. Yarıyıl: Mantık Uygulamaları I, Mantık Çeşitleri I, Principia Mathematica'ya Giriş, Mantık Uygulamaları II (İÜEFFB, 02 Ekim 2023).

³ Mantık derneğinin internet sitesine şu adresten <https://mantik.org.tr/> , Youtube kanalına ise şuradan <https://www.youtube.com/@mantikdernegi> ulaşılabilir

2014'te "Mantık Yaz Okulu" düzenlenmeye başlanmıştır. Haziran 2015'te "UNILOG 2015: 5. Evrensel Mantık Dünya Kongresi ve Okulu" İstanbul'da yapılmıştır. 2016'da "Mantık Derneği Yayınları" kuruldu (İÜMAUM, 02 Ekim 2023; Mantık Derneği, 2023).

2019 yılından beri Jean-Yves Béziau'nun önerisi ve girişimi 14 Ocak dünya mantık günü olarak kutlanıyor. Aynı gaye ile ülkemizde yukarıda adı geçen kurumlar bu kapsamda programlar düzenlemekte ve mantık gününü kutlanmaktadır. Yine 2019 yılında müstakil bir mantık dergisi olarak yayına başlayan "Mantık Araştırmaları Dergisi" önemli bir boşluğu doldurmaktadır (MAD, 02 Ekim 2023).

İstanbul Üniversitesi Mantık Uygulama ve Araştırma Merkezi, Mantık Derneği ve İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü Mantık Anabilim Dalı, her yıl ev sahipliğini üstlenen ayrı bir üniversitenin iştiraki ile mantık çalıştayını düzenlemektedir. Sözü edilen kurumlar vasıtasıyla gerçekleştirilen etkinlikler kapsamında sunulan bildirilerin, verilen derslerin, yürütülen tartışmaların, yapılan yayın ve atölye çalışmalarının ağırlıklı olarak sembolik/modern mantık kapsamındaki konulara veya bu alanla ilişkili olabilecek çağdaş mantık sorunlarına odaklandığı görülmektedir (Kutlusoy, 2019). Bununla birlikte son yıllarda klasik mantık eserlerinin gerek tahkik, neşir ve tercümelerinin gerekse yeni teliflerin yayını da artmış durumdadır.

1. Mantığın Tarihçesi

Mantık bilimi, diğer bilimler gibi çeşitli tarihsel evrelerden geçerek günümüze gelmiştir. Mantık tarihini en genel haliyle Aristoteles öncesi dönem, Aristoteles sonrası dönem ve Yeni dönem gibi kısımlara ayrılabilir. (Emiroğlu, 2022). Mantık tarihine ilişkin daha detaylı bir tasnifler de bulunmaktadır. Mesela A.N. Prior'un *Encyclopedia of Philosophy*'de mantığın geçirdiği aşamaları; Antik dönem mantığı, Hint mantığı, Çin Mantığı, Arap mantığı, Orta Çağ (Avrupa) mantığı, Orta Çağ ve modern dönem arasında mantık ve modern kısımlarına ayırıp, modern mantığı; Boolean dönemi, Kant ve Mill'in mirası, Frege'den günümüze olmak üzere üç döneme ayırmaktadır (Prior, 1967).

Aristoteles öncesi dönem, mantığın konularının henüz sistemli olarak ele alınmamıştır. Ancak bu dönem çeşitli mantıksal düşünme formlarının kullanıldığı hazırlık evresidir. Mısır, Mezopotamya, Fenike, Hint, Çin gibi birçok kültürlerde mantıksal düşünme örnekleri bulmak mümkündür. Özellikle Aristoteles'in içinde yaşadığı Antik Grek kültüründe çeşitli filozoflar ve felsefe okullarında özdeşlik, çelişmezlik gibi mantık ilkelerinden söz edilmiş ve çeşitli akıl yürütmelere başvurulmuştur.

1.1. Aristoteles Sonrası Dönem

Mantığın bir disiplin olarak kuruluşu Aristoteles'le (m.ö 384-322) başlamaktadır. Aristoteles, mantığın prensiplerinden bahsederek bunlar üzerinde sistemli çalışma yapan ilk filozoftur. Başka bir ifadeyle Aristoteles, doğru düşünmeyi gerçekleştirecek ve insan zihnini düşünürken hatadan koruyacak ilkeler üzerinde durarak buna dair kurallar ortaya koyan ilk filozoftur. Bununla birlikte Aristoteles, mantığı bir bilim dalı ya da disiplin olmaktan ziyade bilgiye ulaşmak için bilimlerin kullanacağı bir araç, bir alet olarak görmüştür. Bu sebeple mantığı ilimlerin sınıflamasına dâhil etmemiştir (Emiroğlu, 2022).

Aristoteles'in *Kategoriler*, *Önemeler*, *Birinci Analitikler*, *İkinci Analitikler*, *Topikler* ve *Sofistik Deliller*'den oluşan altı mantık eseri, kendisinden sonra *Organon* adlı altında bir araya

getirilmiştir. Daha sonra “Retorik” ve “Şiir” adlı eserleri ile Porphyrios’un “İsagoji” adlı eseri de bu külliyata eklenmiştir. Böylece klasik mantık külliyatı dokuz kitap haline getirilmiş ve uzun yıllar bu şekilde okutulmuş ve üzerine onlarca yorum yazılmıştır (Öner, 2011, 17; Emiroğlu, 2022, 42).

Aristoteles bu eserlerinde kavramlar, önermeler, akıl yürütme ve çeşitli ispat şekillerini ele almaktadır. *Birinci Analitikler*’de geliştirdiği kıyas nazariyesi ile *İkinci Analitikler*’de ortaya koyduğu bilimsel ispat teorisi, Aristoteles mantığının en önemli kısmıdır. Belli hükümlerden hareketle yeni hükümler ve sonuçlar ortaya koymak demek olan ‘kıyas’ Aristoteles’in en çok üzerinde durduğu kısımdır (Taylan, 1994; Emiroğlu, 2022). Aristoteles mantığının nihai amacı ispat edilmiş bilimsel bilgiye ulaşmaktır. İspat ise ancak mantık bilgisine sahip olmakla yapılabilir. Tam bir ispat için kesin olarak tanımlanmış kavramlardan hareket etmek gerekir (Ülken, 1957).

Aristoteles mantığı bir yönüyle formel ve metodolojik, bir yönüyle de ontolojik bir karaktere sahiptir. Formel oluşu içerikten ziyade biçimsel doğruluğa önem vermesinden kaynaklanmaktadır. Ontolojik oluşu ise Aristoteles düşüncesinde zihnin kanunlarıyla varlığın kanunların aynı olmasından kaynaklanmaktadır.

Aristoteles’in mantık sistemi Antik çağ boyunca büyük bir kabul görmüştür. Bu çerçevede hem onun mantık eserleri üzerine yorumlar yazılmış hem de ele aldığı konuları yeniden ele alan müstakil eserler telif edilmiştir. Böylece Aristotelesçi mantık geleneği ortaya çıkmıştır. Bu geleneğin dışında Megaralılar⁴ ve Stoacılar⁵ da mantık konularını ele almıştır. Stoacılar mantığı metafizikten ayırıp onu şekil ve dil ile ilgili bir disiplin haline getirmek istemiştir.

Orta çağ boyunca gerek Batı’da gerek İslam dünyasında Aristoteles mantığı hâkim olmuştur. Bu dönemde felsefe ve mantık dinin öğretilerini sistemleştirmede ve Tanrı’nın varlığını ispatlama görevini almıştır. Aristoteles mantığının dışına önemsiz ayrıntılar hariç çıkılmamıştır. Stoacıların fikirleri Aristoteles mantığı içerisinde erimiş, Aristoteles tek otorite olarak hüküm sürmüştür. Ancak Aristoteles’in otoritesi Batı’da 16. yy’a kadar sürerken İslam dünyasında 19. yy’a ve sonrasına kadar devam etmiştir ve hâlâ da devam etmektedir (Öner, 2011).

1.2. İslam Dünyasında Mantık

İslâm dünyasında mantık çalışmaları 8.yy’da *Beytü’l-Hikme*’de gerçekleşen sistematik çeviri faaliyetleriyle başlamıştır. Söz konusu çeviri faaliyetini teşvik eden iki temel motivasyonu belirtmemiz gerekir. Bunlardan birincisi İslâm’ın yayıldığı coğrafyada yaşayan farklı din ve inanç mensuplarının kendi inançlarını mantık yöntemiyle savunmalarıdır. Bu durum, Müslümanları kendi inançlarını delillendirme noktasında mantıksal yöneme başvurmaya götürmüştür. İkincisi ise İslam dininin akletme ve düşünmeye teşvik etmesidir.

⁴ Megara Okulu M.Ö. 400’de ‘Megaralı Eukleides tarafından kurulan Sokratesçi bir okuldur. Aralarında, keşfettiği paradoksları ile ün kazanmış olan, Eukleides’in Öğrencisi Eubulides’in de bulunduğu Megaralılar mantığın gelişimine üç büyük katkıda bulunmuşlardı. Bunlar: I. Birçok paradoksun bulunması II. Modalite konusuna ilişkin görüşlerin yeniden ele alınıp incelenmesi III. Hipotetik yargıların yapışma ilişkin çeşitli savların gündeme getirilmesi (Dürüşken, 1991).

⁵ Stoacılar için mantık, felsefe için bir araç değil, aksine felsefenin bir parçasıdır. Onlara göre mantık ahlaksal bir erdemdir. Bu nedenle bilge kişinin doğru düşünmeyi öğrenmesi gerekir. Ayrıca Stoacılar özellikle paradokslar üzerinde durmuştur (Dürüşken, 1991).

Kur'ân-ı Kerîm'de doğru bilgi edinme, araştırma, aklını doğru kullanma, inceleme, ibret alma, tefekkür ve tezekkür etme gibi ifadelerle aklî faaliyetlere dikkat çekilmesi mantığın benimsenmesinde etkili olmuştur (Emiroğlu, 2022).

Tercüme faaliyetleri zamanla Müslümanlar arasında büyük mantıkçıların yetişmesine zemin hazırlamıştır. Her ne kadar çeşitli sebeplerle Aristoteles mantığını reddedenler olsa da İslam dünyasında Aristoteles'in mantığı büyük bir kabul görmüştür.⁶ Müslüman mantıkçılar Aristoteles mantığını geliştirip sistematik hale getirmiş ve kendi dil ve kültürleri içerisinde mantığa özgün katkılar yapmıştır. İslâm dünyasında mantığın gelişmesinde etkili olan ilk büyük mantıkçı olan Fârâbî'ye (ö. 950) bu alandaki üstünlüğü nedeniyle “Muallim-i Sâin” unvanı verilmiştir. Onun mantık eserleri, İslâm âleminde daha sonra telif edilen mantık eserleri için temel vazifesi görmüştür. Bununla birlikte mantık alanında ilk Müslüman sistemci düşünür İbn Sînâ (ö. 1037)'dir. O, kendisinden öncekilerin hatalarını düzeltmiş ve önemli yenilikler ortaya koymuştur. Son olarak İslam dünyasında Gazâlî'nin (ö. 1111) ismini zikretmek gerekir. Onun mantığın İslâm dünyasında meşruiyet kazanmasında ve diğer dini ilimler için bir usul ve alet olarak kullanılmasında büyük bir payı vardır (Emiroğlu, 2022).

İslam dünyasına zamanla olgunlaşarak ilimlerin başı, ilimlerin hizmetçisi, ilimlerin anahtarı gibi nitelikler verilen mantık, medrese eğitiminin parçası olmuştur. Bu çerçevede Ebherî'nin (ö.1264) *İsogoji* adlı eseri, Kâtibî'nin (1276) *er-Risâletü's-Şemsiyye fî'l-kavâ'idil-mantikiyye* adlı eseri, Urmevî'nin *Metâli'u'l-envâr*'ı ve Molla Fenârî'nin *Şerhu's-Şemsiyye* adlı eseri şöhret kazanmıştır. Bu ve benzeri eserler 19. yüzyılın sonuna kadar Osmanlı medreselerinde okutulmuş, üzerlerine çok sayıda şerh ve hâşiye yazılmıştır.⁷

Medreselerde, bu kitaplar üzerine yazılan şerhler dâhil olmak üzere pek çok mantık eseri ve yine mantık konuları arasında yer alan tartışma ve münazara teknikleri ile ilgili kitaplar okutulmuştur. Ancak söz konusu şerh ve hâşiye geleneği içerisinde mantık genel yapısı itibariyle ciddi bir değişikliğe ve yeniliğe uğramamıştır. Tanzimat'a kadar mantık alanında “yeni” kategorisine koyabileceğimiz orijinal bir telif eser bulunmamaktadır. Ayrıca 16. yüzyıldan itibaren Batı'da görülen yeni bilim ve mantık anlayışından izlere de son asra kadar rastlanmamaktadır (Bingöl, 2011; Köz, 2002).

1.3. Yeni Dönem

Batı'da Rönesansla başlayan doğa bilimlerinin yükselişi karşısında Aristoteles mantığı metot olarak yetersiz kalmıştır. Buna binaen Francis Bacon (ö. 1626) ve Rene Descartes (ö. 1650), Aristoteles mantığının en önemli kısmı olan kıyas öğretisini eleştirmiştir. Bu çerçevede mantığın yanında her bir bilim dalının kendine mahsus yöntemleri belirlenmiştir. Böylece mantık kitaplarına formel mantığın yanına bilimlerin yöntemlerini açıklayan metot bölümü eklenmiştir. Esasında bilim felsefesinin sahasına giren metot bölümünde bilimlerin sınıflandırılması, bilimlerin, konuları, ilkeleri, yöntemleri gibi

⁶ İslam dünyasında mantığı reddedenlerin başında İbn Salah (ö.1245) Nevevî (ö.1277), İbn Teymiyye, İbn Kayyım el- Cevziyye ve Celâleddin es-Süyûtî sayılmaktadır. Nitekim İbn Teymiyye'nin bu konuda *er-redd ale'l-mantikiyyin* ve *Nakzu'l-mantık* adlı müstakil eseri ve Celâleddin es-Süyûtî'nin *Savnu'l-mantık ve'l-kelâm* adlı eseri vardır (Emiroğlu, 2022, 45-46).

⁷ Osmanlı medreselerinin farklı aşamalarda okutulan mantık eserinden bazıları öğrencileri arasında meşhur olan adıyla; İşagoci, Hüsam-ı Kati, Muhyiddin, Fenari, Şemsiyye, Tehzib, Kutbuddin Şirazi, Seyyid, Kara Davud, Sadüddin ve Şerh-i Metâlî'dir (izgi, 1997, 1/51).

konular ele alınmaktadır. Bununla birlikte metot meselesi mantığın özünde köklü bir değişimi gerektirecek türden bir etki yaratmamıştır. Aristoteles mantığına yöneltile eleştiriler onun temel ilkelerine değil, bu ilkeler üzerine inşa edilen ispat teorisine yöneliktir (Öner, 2011; Emiroğlu, 2022; Köz, 2002).

Mantık alanında görülen esas yenilik 19.yy'ın ikinci yarısında Batı'da ortaya çıkan sembolik mantık veya modern mantık ile başlamaktadır. Sembolik mantık çalışmalarının iki istikamette geliştiği görülmektedir. Birincisi August De Morgan (ö.1871), George Boole (ö. 1864) ve William Stanley Jevons (ö. 1882) gibi matematiği model alarak mantığı yeniden kurmayı amaçlayan İngiliz mantıkçıların çalışmalarıdır. İkincisi Ernst Schröder (ö. 1902), Gottlob Frege (ö. 1925), Giuseppe Peano (ö. 1932) gibi matematiğin temellendirilmesinde eski mantığın yetersiz olduğunu fark edip yeni bir mantık disiplini kurmaya yönelen matematikçilerdir. Mantığı matematiğe dayandırmak isteyen İngiliz mantıkçıların projesi başarısız olmuştur. Sembolik mantık çalışmaları matematiği mantıkla temellendirmeye çalışan ikinci grubun çalışmalarıyla devam etmiştir (Öner, 2012).

Matematik alanında karşılaşılan problemleri çözmek için mantığa başvuran, ancak klasik mantığın bunu yapmak için yetersiz olduğunu fark eden matematikçiler mantığın matematikselleştirilmesi fikrini ortaya atmıştır (Doğan, 2004). Frege, 1879'da yayınladığı *Begriffsschrift* adlı eserinde aritmetiğin kavramlarını açıklığa kavuşturup temel varsayımlarını belirginleştirmek ve geri kalan tüm matematiksel doğrulukların türetilip kanıtlanabileceği bir ispat kavramı geliştirmeyi amaçlamıştır. O, aritmetiğin kavramlarını salt mantıksal terimlerle tanımlanabileceğini ve aritmetiğin temel yasalarını da mantığın yasaları kullanılarak ispatlanabileceğini düşünmüştür. Ancak bütün çabalarına rağmen Frege'nin girişimi sonuçsuz kalmıştır (Eylem, 2013). Matematiği mantıkla temellendirme projesini devam ettiren Bertrand Russell'ın (1872-1970) Whitehead ile yazdığı *The Principles of Mathematics* adlı eseri ile "lojistik" denen yeni mantığı kurmuştur. Hilbert ve Bernays'ın birlikte yayınladıkları *Grundlagen der Mathematik* bu alanda önemlidir (Öner, 2011; Emiroğlu, 2022).

Sembolik mantığın amacı mantığı gündelik dile olan bağımlılığından, ifadelerin içeriksel anlamlarından kurtarıp salt semboller sistemi haline getirmektir. Mantıkta gündelik dil yerine sembollerin kullanılmasıyla, yani önerme ve çıkarımların sembollerle ifade edilmesiyle dilden kaynaklanan sorunların giderilmesi amaçlanmıştır.⁸ Çünkü günlük dil düşüncelerle beraber duyguları da ifade ettiğinden dış dünyayı karşılamada yetersizdir. Ayrıca önerme ve çıkarımların sembollerle ifade edilmesi dilin çok anlamlılığının sebep olduğu belirsizliğin ortadan kaldırılması amaçlanmaktadır (Eroğlu, 2012).

Mantık dilinin sembolleştirilmesi tek başına klasik mantıkla çelişen bir durum değil, aksine klasik mantığın geliştirilmesi olarak görülebilir (Doğan, 2004). Nitekim sözü edilen mantıkçılar klasik mantığın özdeşlik, çelişmezlik, üçüncü şıkkın imkansızlığı denen üç prensibini ve bunlara bağlı olan iki değerli yapısını korumaktadır.⁹ Buna karşın bazı mantıkçılar klasik mantığın bu temel kabulünü reddederek çok değerli mantık sistemleri ve ihtimaliyet mantıklarını kurmuştur. Bu mantıkçılara göre bazı önermelerin doğru ya da

⁸ Sembolleştirme, önerme sembolleri ve mantık değişmezleriyle, günlük dildeki önermelerin ve çıkarımların sembolik dile çevrilmesidir. Buna göre mantıksal değişmezler $\sim$ (değil), $\wedge$ (ve), $\vee$ (veya), $\Rightarrow$ (ise), $\Leftrightarrow$ (ancak ve ancak) gibi sembollerle gösterilirken, basit önermeler $p, q, r, s, t, v, \dots$ gibi küçük harflerle sembolleştirilir. Bileşik önermelerde ise önce ana eklem bulunur ve bileşenler paranteze alınarak sembollerle gösterilir.

⁹ İki değerli mantıkta bir önerme "doğru" ya da "yanlış" tan başka değer alamaz (Ülken, 1957, 104).

yanlış olduklarına karar vermek imkânsızdır. Mesela “Yarın kar yağacaktır” gibi gelecek zamanlı önermeler, kuantum fiziğindeki elektronların hareketiyle ilgili önermeler ya da tahminleri dile getiren bazı önermeler ne doğru ne de yanlış sayılabilir. Buradan hareketle doğru ve yanlış dışında, “belirsiz”, “doğruya yakın” ve “yanlışla yakın” gibi bir takım yeni doğruluk değerlerini içeren mantık sistemleri kurulmuştur. Bunlar, öngördükleri doğruluk değeri sayısına göre üç değerli mantık sistemleri, dört değerli mantık sistemleri gibi adlar alırlar. Bunların yanında olasılık derecelerini doğruluk değeri sayan sonsuz değerli “olasılık mantığı” ve “bulanık mantık” sistemleri kurulmuştur.

Lukasiewicz, Gödel ve Black, ilk çok değerli ya da bulanık mantık ve küme sistemlerini geliştirmiştir. H. Reichenbach ve Carnap çok değerli mantığı, doğru ile yanlış arasında sürekli bir değerler skalası öngören bir ihtimaliyet mantığı haline getirmiştir (Ülken, 1957). Azeri asıllı bilim adamı Lotfi A. Zadeh bulanık/puslu/saçaklı mantık düşüncesinin matematiksel temellerini, ortaya koymuştur. Ona göre bulanık mantığın doğruluk değerleri sayılarla değil çok doğru, oldukça doğru, çok yanlış gibi terimlerle ifade edilir. Bulanık mantığın doğruluk tabloları kesinlik içermez. Çıkarım kurallarının geçerliliği için kesin doğruluktan söz edilemez. Günümüzde bulanık mantık yazılım yapay zeka, mühendislik gibi alanlarda alanında ve bu alanlara dayalı teknolojik üretimde uygulamalı olarak kullanılmaktadır (İşikli, 2010).

1.4. Türkiye’de Mantık

Yukarıda ifade edildiği gibi 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar Osmanlı coğrafyasında Fârâbî ve İbn Sînâ’dan tevarüs edilen klasik mantık hâkim olmuştur. Mantık alanında da yeni fikirler ülkemize ancak Tanzimat’la birlikte Batı’dan aktarılmaya başlamıştır. Bu yeniliklerin başında bilimlerde yöntem, metafizik mantıklar, sembolik mantık, çok değerli mantıklar gibi Batı’da ortaya çıkan yeni yaklaşımlar gelmektedir (Köz, 2002; Öner, 2012). Bunun yanında o zamana kadar Arapça olan mantık eserleri Tanzimat’tan sonra Türkçe yazılmaya başlanmıştır ve mevcut mantık eserleri Arapçadan Türkçeye tercüme edilmiştir (Öner, 1992).

Bilimlerin yöntemlerini ele alan metot meselesi, mantığın bir bölümü olarak yeni tarzda yazılan mantık eserlerinin bir bölümü haline gelmiştir. Böylece mantık formel/sûri mantık ve uygulamalı/tatbikî mantık olarak iki kısma ayrılmıştır. Hatta zamanla metot bölümü, formel mantığın önüne geçmiştir. Öyle ki ders kitaplarında metodoloji kısmına geniş yer verilirken formel mantık geçitirilmiştir (Öner, 2012; Köz, 2002)

Metodoloji dışında matematiksel mantık ve sembolik mantık gibi modern mantıkların ülkeye girişi de bu dönemde başlamıştır. Mantık alanında ortaya çıkan yeni gelişmeler karşısında üç farklı yaklaşım görülmektedir. Birincisi yeni fikirlerle ilgilenmeyip klasik mantık çalışmaya devam edenlerin yaklaşımıdır. İkinci tutum klasik mantıkla ilgilenmeyip modern mantık çalışmaları yapanlardır. Üçüncü tutum ise yeni fikirlerle klasik mantığı uzlaştırmak isteyen çalışmalardır.

Uzlaşmacı tarzda yazılmış ilk eser 1861’de Gallupi’den tercüme edilen ve mütercimi belli olmayan *Miftahu'l-Fünun*’dur. Uzlaşmacı tavrın ilk temsilcisi ise Ali Sedat (1857-1900)’tır. Onun 1885’te yayınlanan *Mizanu'l-Ukul Fi'l-Mantık ve'l-Usul* adlı eseri söz konusu yeni

gelişmeleri tanıtan ilk eserlerdendir.¹⁰ İsmail Hakkı İzmirli'nin *Felsefe Dersleri* ve *Fenn-i Menahic* adlı eseri ve Salih Zeki'nin *Mizân-ı Tefekkür* adlı eseri yeni tarzda yazılan mantık eserleridir. Yine Tezer Ağaoğlu'nun *Sûrî ve Tatbikî Mantık* adlı eseri, Mehmet Ali Aynî'nin “Türk Mantıkçıları” adlı makalesi yeni tarzda yazılan çalışmalardandır (Öner, 2012; Köz, 2002; Emiroğlu, 2022).

Cumhuriyet döneminde yine hem klasik mantığa hem de modern mantığa bağlı çalışmaları devam etmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarından 1960'lara kadar yayımlanan başlıca telif ve tercüme eserler şunlardır;

1928'de Salih Zeki'nin Henri Poincare'den tercüme ettiği *İlim ve Usul* adlı eser, 1930-1932 yılları arasında Kerim Erim'in matematiğin esasına dair bazı makaleleri ve *Nazari Hesap* adlı eseri, 1935'de Nusret Şükrü (Hızır)'nın Reichenbach'tan tercüme ettiği *İhtimaliyet Hesabının Mantiki Temelleri* adlı eser, 1936'da Macit Şükrü (Gökberk)'nin Carnap'tan tercüme ettiği *Eski Mantık-Yeni Mantık* adlı eser ve Hilmi Ziya Ülken'in yayınladığı *Yirminci Asır Filozofları*, 1939'da Vehbi Eralp'in Reichenbach'tan tercüme ettiği *Lojistik* adlı eser yayımlanmıştır. Ardından 1942'de Ülken'in *Mantık Tarihi* ve A. Reymond'dan tercüme ettiği *Lojistik Prensipleri ve Muasır Tenkit* adlı eserler, 1948'de J. L. Destouches'un Sorbonne da 1943'de verdiği derslerin ikinci kısmı Hamdi Ragıp Atademir tarafından tercüme edilip taksir halinde yayınlanmıştır (Öner, 1992; Öner, 1992; Köz, 2002).

Kurucu İsimler başlığında göreceğimiz gibi 1960'lardan sonra modern mantık alanında Teo Grünberg ve arkadaşları, Klasik Mantık alanında da Necati Öner ve öğrencileri ön plana çıkmıştır (Çüçen, 1999).

2. Yöntem Olarak Mantık ve Mantık Araştırmalarında Yöntem

Mantık disiplininin kurucusu olan Aristoteles, esasında mantığı ilimlerin kendisiyle elde edildiği bir âlet (organon) olarak görmektedir. Onun düşüncesinde fizik, matematik, psikoloji, tıp gibi tikel bilimler felsefenin alt disiplini sayılmakta ve mantık bu bilimler gibi müstakil bir bilim olarak kabul edilmemektedir. Bu nedenle o, mantığı bilimler sınıflamasına dâhil etmemiştir. Kısacası Aristoteles'in düşüncesinde mantık bütün bilimsel araştırmalarda doğru bilgiyi elde etmek için başvurulacak âlet ve yöntem olarak anlaşılmaktadır.

Aristoteles'in aksine Stoacılar, mantığı felsefenin bir bölümü, dolayısıyla müstakil bir bilim olarak algılamaktadır. Her iki geleneğin süzgecinden geçen mirası devralan Müslüman mantıkçılar ise mantığı hem doğru bilginin kendisiyle elde edildiği âlet ve yöntem olarak hem de bir bilim olarak algılamıştır. Fârâbî mantığı felsefenin alt bilimlerinde kullanılan ve kesin bilgiye ulaştıran bir alet olarak görmek ve mantık olmaksızın araştırılan şey hakkında kesinliğe ulaşmanın başka bir yolu olmadığını söylemektedir (Fârâbî, 2021, 16). İbn Sînâ ise mantığı hem felsefenin aleti hem de onun bir bölümü saymaktadır. Ona göre bir bilim olarak mantık, “doğru ve tutarlı düşünme” demek olan mantıklı düşünmenin kural ve yasalarını gösteren bir disiplindir. Doğru ve tutarlı düşünme ise bütün ilimler için gerekli olan temel bir metottur. Bu nedenle mantık ilimlerin sınıflandırılmasında en başta yer

¹⁰ Ali Sedat'ın bu eserindeki yeni olan sadece metot değildir. O, aynı zamanda İngiliz mantıkçıların ileri sürdükleri yeni görüşleri ele alıp tartışmaktadır. Kendi dönemi için oldukça yeni olan Boole'un matematiksel mantığına da ayrı bir bölüm ayırmıştır. Ali Sedat söz konusu yeni fikirleri sadece nakletmekle kalmayıp kendi mantık anlayışına göre değerlendirmektedir (Öner, 2012).

almış, hatta ilimlerin ilmi sayılmıştır (Emiroğlu, 2003). Kısacası İslam filozofları tarafından mantık, doğru düşünmede ve bilginin elde edilmesinde kullanılan bir araç olarak kullanılmaktadır.

Klasik mantığın bilimlerin yöntemi olma iddiası, 16. yüzyıl Batı dünyasında eleştirilere uğramıştır. Bunun neticesinde mantığın bilimlerin yöntemi olma noktasında yetersiz olduğu düşünülerek, her bilimin kendine mahsus metotları olduğu kabul edilmiştir. Bu çerçevede mantık eserlerine her bilimin özel yöntemlerini açıklayan metot bölümü eklenmiştir. Ancak bu bölüm zamanla metodoloji adında müstakil bir disiplin haline gelmiştir. Dolayısıyla Yeniçağdan itibaren mantık genel olarak doğru bilgiyi elde etme yöntemi, metot ise tek tek bilimlerin özel yöntemleri olarak anlaşılmıştır. Günümüzde ise bilimlerin yöntemi meselesi daha çok bilim felsefesi içerisinde tartışılmaktadır.

Yöntem olarak mantık, özdeşlik, çelişmezlik ve üçüncü halin imkânsızlığı gibi ilkelerden hareketle doğru düşünmenin kurallarını ve formlarını araştırmaktadır. Tikel bilimler söz konusu ilke ve yöntemlere dayanarak yeni bilgiler elde eder. Mantığın ortaya koyduğu temel düşünme formları tümden gelim, tümevarım ve analogidir. Klasik mantık kesin bilginin tümdengelimini bir formu olan kıyas ile elde edileceği iddiasını taşır. Yukarıda belirtildiği gibi bu iddia on altıncı yüzyıldan bugüne eleştirilmiştir.

Bilim olarak mantık ise, diğer bilimler gibi kendi araştırmalarında genel ve özel yöntemler kullanmaktadır. Böyle olunca mantık araştırmaları her şeyden önce mantık kurallarına uymak zorundadır. Daha açık bir ifadeyle bilim olarak mantık kendi araştırmalarında yöntem olarak mantığa bağlıdır. Mantık araştırmalarında kullanılan özel yöntemler ise genel olarak sosyal bilimlerde özel olarak felsefe araştırmalarında karşımıza çıkan şu yöntemlerdir:

Tarihsel Yöntem: Çeşitli mantık sistemlerini ve mantıkçıları tarihsel süreç içerisinde ele alan yöntemdir. Özellikle mantık tarihi ile ilgili çalışmalarda bu yöntem kullanılır. **Analitik Yöntem:** Mantık konularını belli bir kişinin görüşlerine bağlı kalmaksızın analiz eden yöntemdir. Bu yöntem özellikle sistematik mantık çalışmalarında kullanılmaktadır. **Kavramsal/filolojik yöntem:** Bu yöntem mantık kavramlarının etimolojik köklerini ve tarihsel süreçte kazandığı anlamları incelemektedir. **Karşılaştırmalı Yöntem:** çeşitli mantık sistemlerini ya da bir mantık sistemi içerisindeki farklı yaklaşımları birbiriyle karşılaştırarak ele alan yöntemdir.

3. Mantığın Araştırma Konuları

Tarihsel süreçte değişen mantık anlayışlarına bağlı olarak mantık konuları da değişim göstermektedir. Şafak Ural'ın belirttiği gibi günümüzde farklı mantık sistemleri bu alanının sınırlarını genişletmiştir. Bilgisayarın inşasından yapay zekaya, teknolojik aletlerin yapımından konuşma dilinin ve düşüncemizin işleyişinin anlaşılmasına mantık doğrudan ve dolaylı olarak rol almaktadır (Ural, 2022). Ancak bu kısımda modern mantığın konularına değil klasik mantığın temel konularına değineceğiz.

Klasik mantığın ele aldığı konular temelde; kavramlar, önermeler ve çıkarımlardır. Kavramlar kendisiyle doğru bilgi elde edeceğimiz mantığın temel yapı taşlarıdır. İslam dünyasında “tasavvurat” olarak günümüzde ise “kavramlar mantığı” olarak adlandırılmaktadır. Mantık eserleri bu çerçevede genelde kavramlar başlığı altında, kavram

çeşitleri, kavramların çeşitli delaletleri, kavramlar arası ilişkiler, beş tümel, kategoriler, tanım çeşitleri, tanımın şartları, tanımlanamazlar gibi konuları incelemektedir.

Kavramlardan önermeler elde edilir. İslam mantıkçılarının “tasdikât” olarak adlandırdığı bu kısım gümmümüzde “önermeler mantığı” adını almıştır. Önermeler konusu önermenin unsurları, anlam ve doğruluğu, önerme çeşitleri, önermede dağıtıcılık, önermeler arası ilişkileri gibi alt başlıkları içermektedir.

Klasik mantığın son kısmına “çıkarım” veya “akıl yürütme” adı verilmektedir. İslam mantık geleneğinde ise “istidlal” ya da “kıyas” olarak isimlendirilir. Çıkarım önermeler arasında bağ kurarak, zihnin bilinenlerden bilinmeyenleri elde etmesi olarak tanımlanır. Esasında mantıkta sadece bir önerme doğrudan çıkarım yapılabilirdiği gibi birden fazla önermeden yapılabilir. Birincisine “doğrudan çıkarım” ikincisine “dolaylı çıkarım” denir. Klasik mantıkta akıl yürütme veya çıkarım bölümünde ele alınan çıkarım türü dolaylı çıkarımdır. Nitekim İslam mantıkçıları doğrudan çıkarımı “önermelerin hükümleri” (ahkam-ı kazaya) adı altında önermeler bölümünde ele almaktadır. Birden fazla önermeye dayalı olarak yapılan dolaylı akıl yürütmenin tümdengelim (ta’lil-dedüksiyon), tümevarım (istikraendüksiyon) ve analogi (temsîl-analogy) olmak üzere üç temel şekli vardır (Eroğlu, 2012).

“Tümdengelim, zihnin tümel ve genel bir önermeden tikel bir önermeye geçmek suretiyle yaptığı akıl yürütmedir” (Emiroğlu, 2022, 135). “Tümevarım, zihnin özelden genele, tikelden tümele, misallerden kaidelere ulaştığı akıl yürütme şeklidir” (Emiroğlu, 2022, 195). Analogi ise “iki şey ya da olay arasındaki benzerliğe dayanarak bunlardan birisi hakkında verilen bir hükmü diğeri hakkında da vermektir” (Emiroğlu, 2022, 198-199).

İslam mantıkçıları mantığı öncelikle kavramlar (tasavvurât) ve önermeler (tasdikât) bölümlerine ayırmakta, ardından her birinin ilkeleri ve amaçlarını belirlemektedir. Buna göre tasavvurâtın ilkeleri delalet, lafızlar ve beş tümel; amacı ise tanımdır. Tasdikâtın ilkeleri önermeler, önermeler arası ilişkiler; amacı ise çıkarımdır. Buna göre klasik mantığın en önemli bölümü çıkarımlar ve özel olarak tümdengelimlin bir türü olan ve kesin sonuç veren kıyastır. Nitekim klasik mantıkta amaç temelde doğru düşüncüyü yanlıştan düşünceден ayırt etmektir.

Bu amaç doğrultusunda Aristoteles, doğru bilginin kıyas formuna dökülmüş bir önermeler sistemiyle elde edileceğini düşünmektedir. Bu nedenle kıyas klasik mantığın en önemli konusudur. Öyle ki kavramlar ve önermeler ise kıyası elde etmek için ele alınmaktadır. Kıyas başlığı altında kıyasın tanımı, yapısı, unsurları, kıyas çeşitleri ve kıyasın değeri gibi konular ele alınmaktadır. Son olarak klasik mantıkta kıyasın uygulama alanı olarak beş sanat ele alınmaktadır. Buraya kadar zikredilen konular mantığın formel yapısını ele alırken, burhan, cedel, hatâbe, safsata, ve şiiirden oluşan beş sanat beş sanat mantığın içeriksel yönünü ihtiva etmektedir. Başka bir ifadeyle bir kıyasta zikredilen öncüllerin kesinliği ve sağlamlığı ile alakalıdır (Emiroğlu, 2022).

4. Mantık Anabilim Dalının Kurucu İsimleri

Mantığın bir bilim olarak inşasının Aristoteles’e dayandığını ve sonraki gelişimini mantık tarihi bölümünde ifade ele aldık. Bu kısımda mantığın bir bilim dalı olarak üniversitelerimizde yer alma sürecini inceleyeceğiz. 19. yüzyıla kadar Osmanlı

medreselerinde ve akabinde Darülfünûnda¹¹ mantık dersi eğitim öğretimin bir parçası olmuştur. Birkaç başarısız teşebbüsün ardından 1900'de açılan Darülfünun-u Şahane¹² üç bölümden oluşmaktadır: 1)Ulûm-ı Riyaziye ve Tabiiye (Matematik Bilimleri ve Doğa Bilimleri), 2.)Edebiyat 3.) Ulûm-ı Aliye-i Dinîye (Yüksek Din Bilimleri) (Dölen, 2010; Öcal, 1986).

Darülfünun-i Şâhâne II. Meşrutiyetle beraber *İstanbul Darülfünûnu* adını, Ulûm-ı Aliye-i Dinîye bölümü ise *Ulûm-i Şer'iyye* adını almıştır. Darülfünûn'da mantık dersine hem Ulûm-i Şer'iyye hem de Edebiyat bölümünün programında yer verilmiştir. Mantık dersi bazen müstakil bir ders olarak programda yerini alırken bazen felsefe dersinin bir konusu olarak düşünülmüştür. Edebiyat Bölümünde mantık; psikoloji, ahlak, estetikle beraber felsefe dersleri içerisinde okutulması planlanmıştır.¹³ Ulûm-i Şer'iyye bölümünde ise mantık dersi yine felsefe grubu derslerinin içerisine dâhil edilmiştir. Ancak bu bölüm 1914 yılında kapatılmış ve burada eğitim gören öğrenciler *Darü'l Hilafeti'l-Âliye* medresenin Âli kısmına aktarılmıştır. Yine bu medresede felsefe ve mantık dersleri programa eklenmiştir. 3 Mart 1924 tarihinde yürürlüğe giren Tevhid-i Tedrisat Kanunu'yla medreseler kapatılınca, Darülfünûn bünyesinde "İlahiyat Fakültesi" açılmıştır. Darülfünûn ilahiyatın ders programında mantık müstakil bir ders olarak yer almasa da felsefe dersler bulunmaktadır. 1933'te Darülfünûn kapatılınca yerine kurulan İstanbul Üniversitesinde Edebiyat Fakültesin açılırken ilahiyat fakültesi açılmamıştır (İhsanoğlu, 1993; Dölen, 2010).

Felsefe Bölümlerinde Mantık: 1933 reformundan sonra açılan İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde kuruluşundan bu yana mantık alanında ciddi gelişmeler yaşanmıştır. İkinci dünya savaşı esnasında Türkiye'ye gelen Alman bilim adamlarının Türkiye'de mantık biliminin gelişmesine önemli katkısı olmuştur. Bu kapsamda Edebiyat Fakültesinin Felsefe Bölümünde mantık kürsüsü başkanı olarak görev yapan Prof. Dr. Hans Reichenbach verdiği lojistik derslerle Türkiye'deki mantık çalışmalarında yeni bir dönemi başlatmıştır (Öner, 2012; Köz, 2002). Reichenbach'ın ardından öğrencisi ve asistanı olan Nusret Hızır ve Macit Gökberk çeviri ve telifleriyle alana önemli katkılar sunmuştur. Hızır'dan sonra, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde Mantık derslerini Teo Grünberg devralmıştır. 1966'da Orta Doğu Teknik Üniversitesine geçen Teo Grünberg; Hüseyin Batuhan Cemal Yıldırım, Suvar Kösearif ve Adnan Onart ile birlikte modern mantık çalışmalarını ileri seviyeye taşımıştır (Kayacık, 2019).

¹¹ 19. yüzyılda eğitim ve bilimde reform arayışlarına neticesinde Batı'daki üniversitelere benzer tarzda eğitim verecek bir yükseköğretim kurma düşüncesi gündeme gelmiştir. Ancak bu düşüncenin hayata geçirilmesi uzun yıllar almıştır. Bu minvalde 1846'da Darülfünûn; 1870'te Darülfünûn-i Osmânî ve 1974'te Darülfünûn-i Sultânî açılıp, çeşitli sebeplerle kapatılmıştır. Bu üç başarısız teşebbüsün ardından 1900'de Darülfünun-i Şâhâne kurulmuştur (İhsanoğlu, 1993).

¹² Darülfünun-ı Şahane ismi II. Meşrutiyet'in ardından Darülfünun-ı Osmani olarak değiştirilmiştir. 1913'ten itibaren İstanbul Darülfünun'u olarak anılmış, Mütareke döneminde tekrar Darülfünun-i Osmani'ye dönmüştür. 1922 de TBMM hükümeti döneminde tekrar İstanbul Darülfünun u olmuş, bu ad 1933 Üniversite Reformuna kadar değişmemiştir. Emre Dölen, "II. Meşrutiyet Döneminde Darülfünun", *Osmanlı Bilim Araştırmaları Dergisi* 10/1, 1-46.

¹³ Ancak bu dersleri verecek öğretim elemanı bulunamadığı için felsefe dersleri programdan çıkarılmıştır. II. Meşrutiyet'ten sonra tekrar gündeme gelmiş, felsefe dersleri, 1915 tarihinde yapılan düzenlemeyle okutulacağı duyurulmuştur. 1924'te İslam felsefesi, Ahlak felsefesi, Mantık dersleri verilmeye başlanmıştır (Arslan, 2017).

İlahiyat ve İslami İlimler Fakültelerinde Mantık: Mantık bilim dalı bulunan ve mantık dersi veren fakültelerden diğeri ise ilahiyat ve İslami ilimler fakülteleridir. 1933 reformundan sonra ilk ilahiyat fakültesi 1949'da Ankara Üniversitesi bünyesinde kurulmuştur. Ankara İlahiyat ilk eğitim-öğretim yılında (1949-1950) "Mantık ve İlimler Felsefesi" adıyla mantık dersini altında müfredatına koymuş ve 1953-54'te "Felsefe ve Mantık Kürsüsü" kurulmuştur. Akabinde mantık biliminin akademik yapılanmadaki yeri çeşitli değişiklikler geçirmiştir.¹⁴ 1991-92 öğretim yılında yapılan değişiklikle müstakil olarak "Mantık Anabilim Dalı" haline gelmiştir. Kuruluşundan günümüze Ankara ilahiyatta mantık dersine Hamdi Ragıp Atademir, Hilmi Ziya Ülken, Kamuran Birand Necati Öner, M. S. Aydın, Süleyman H. Bolay, M. Balakbabalar, H. Aydın, M. Tahir Yaren, gibi akademisyenler girmiştir.¹⁵

1991'de yapılan düzenlemeye göre felsefe ve din bilimleri bölümü; mantık, din eğitimi, din psikolojisi, din sosyolojisi, İslam felsefesi, din felsefesi, dinler tarihi ve felsefe tarihidir olmak üzere sekiz anabilim dalınsan oluşmaktadır. Ancak 2012 yılından itibaren yapılan düzenlemelerle yeni açılan İlahiyat/İslami İlimler Fakültelerinde felsefe ve din bilimleri bölümü "din bilimleri anabilim dalı" ve "İslam felsefesi anabilim dalı" olmak üzere iki anabilim dalına düşürülmüştür. Böylece mantık ve felsefe tarihi, İslam felsefesi anabilim dalı altında diğerleri ise din bilimleri anabilim dalı adı altında birleştirilmiştir. Böylece yeni açılan ilahiyat ve İslami ilimler fakültelerinde mantık, bir anabilim dalı değil, İslam felsefesi anabilim dalı altında bir bilim dalı olarak karşımıza çıkmaktadır (Üzümcü, 2020).

5. Temel Kaynaklar

Burada özellikle ilahiyat ve İslami ilimler fakültelerinde okuyan öğrencilerin ve araştırmacıların sıklıkla başvurduğu mantık eserlerinden ve müelliflerinden bazılarını zikredeceğiz. Dolayısıyla adını andığımız eserler klasik mantık eserleri olacaktır. Bunlardan özellikle Tanzimat öncesi yazılanları "klasik klasikler" ya da "klasik kaynaklar" olarak Tanzimat sonrası yazılanları, "modern klasikler", mantık tarihi ile ilgili olanları da "ikincil kaynaklar" olarak sınıflandırabiliriz.

a) *Klasik Klasikler:* Bu kısımda İslam dünyasında yazılan bazı mantık eserlerini ve müelliflerini zikredeceğiz. Şüphesiz burada adı anılmayan yüzlerce kitap, risale, şerh ve hâşiye bulunmaktadır. Klasik mantığın kurucusu olan Aristoteles'in Organon'u en başta zikretmemiz gerekir. İslam dünyasında öncelikle Fârâbî'nin *el-Elfâzû'l-müsta'mele fi'l-mantık* ve *et-Tavîa'* adlı eserleri, İbn Sînâ, *eş-Şifâ*, *en-Necât*, *el-İşârât* ve *tenbîhât* adlı eserlerinin mantık bölümleri, Gazzâlî'nin *Mî'yârü'l-ilm*, *Mihakkü'n-naẓar fî'ilmî'l-mantık*, *el-Kıştâsü'l-müstakim* gibi mantık eserleri ve Fahreddin er-Râzî, *el-Mülâhhaş fi'l-hikme ve'l-mantık* adlı eseri ilk klasik mantık telifleri arasındadır.

Daha sonra yazılan müstakil mantık eserleri arasından Şemseddin es-Semerkandî'nin *Kıştâsü'l-efkâr fî tahkîki'l-esrâr* adlı eseri, Ebû Abdullah Efdalüddin el-Hûnecî'nin *el-Cümel* ve *Kitâbü'l-Mûcez fi'l-mantık* adlı eseri, Nasîrüddîn et-Tûsî'nin *Esâsü'l-iktibâs fi'l-mantık* ve *Kitâbü't-Tecrîd fî'ilmî'l-mantık* adlı eseri ve Sirâceddin el-Urmevî'nin *el-Menâhic fi'l-mantık*

¹⁴ 1960-61 öğretim yılında "Felsefe Tarihi Kürsüsü" ve "Sistematik Felsefe Kürsüsü" olarak ikiye ayrılmıştır. 1967-68 öğretim yılında Sistematik Felsefe Kürsüsü, 'Sistematik Felsefe ve Mantık Kürsüsü' adını, 1978-79 öğretim yılında "Sistematik Felsefe, Mantık ve Felsefe Tarihi Kürsüsü" adını, 1982-83 öğretim yılında "Din Felsefesi ve Mantık Anabilim Dalı" adını almıştır.

¹⁵ <http://www.divinity.ankara.edu.tr/mantik/>

ve'l-hikme ve Me'talî'u'l-envâr fi'l-mantık adlı eserleri zikredilebilir. Çok sayıda şerhi olan ve ders kitabı niteliğinde yazılan Esîrüddin el-Ebherî'nin *İsâgüci fi'l-mantık* adlı eseri ve Necmeddin Ali b. Ömer el-Kazvî'nin *er-Risâletü's-Şemsiyye fi'l-kavâ'idü'l-mantıkiyye* adlı eserleri en meşhur olanlarıdır.

Daha sonra yazılan mantık eserlerinin çoğu şerh ve hâşiye olsa da telif çalışmalarda az değildir. İbnü'l-Mutahhar el-Hillî'nin *Şerhu Tecridi'l-mantık* ve *el-Ğavâ'idü'l-celiyye* adlı eseri Sa'deddin et-Teftâzânî'nin *Cilâ'ü'l-mantık* ve *Tezhîbü'l-mantık ve'l-ke'lâm* adlı eseri, Molla Fenârî'nin *Risâle-i Esîriyye'si*, Seyyid Şerîf el-Cürcânî'nin *Risâle fi'l-mantık*, *Risâle-i Velediyye*, *el-Uşûlü'l-mantıkiyye* adlı eserleri, Ebû Zeyd Abdurrahman el-Ahdarî'nin manzum tarzda yazdığı *es-Süllemü'l-müevnağ fi 'ilmi'l-mantık* adlı eseri ve Hasan Kâfi Akhisârî'nin, *el-Kâfi fi'l-mantık* adlı eseri meşhur eserlerdendir. Son olarak İsmâil Gelenbevî'nin *el-Burhân fi 'ilmi'l-mantık* ve *fenni'l-mîzân*, Ahmed Cevdet'in *Mi'yâr-ı Sedâd* adlı eserini bu kategoride sayabiliriz.

b. *Modern Klasikler*: Bu kısımda Cumhuriyet Dönemi'nden itibaren ülkemizde yazılan bazı klasik mantık ve mantık tarihi eserleri yer alacaktır. Bu kategori'de ilk olarak Hilmi Ziya Ülken'in *Mantık Tarihi* adlı eserini zikredebiliriz. Ardından Necati Öner'in *Klasik Mantık*, Nihat Keklik'in *İslam Mantık Tarihi ve Fârâbî Mantığı*, Cemal Yıldırım'ın *100 Soruda Mantık El Kitabı*, Şafak Ural'ın *Temel Mantık*, Necip Taylan'ın *Mantık (Tarihçesi Problemleri)* önde gelen eserlerdir. Daha sonra İbrahim Emiroğlu'nun *Ana Konularıyla Klasik Mantık ve Klasik Mantığa Giriş*, A. Kadir Çüçen'in *Klasik Mantık*, İsmail Köz'ün *Mantık Felsefesi*, İbrahim Çapak'ın *Ana Hatlarıyla Mantık*, Nazım Hasırcı'nın *Klasik Mantık El Kitabı* ve Doğan Özlem'in *Mantık Klasik/ Sembolik Mantık Felsefesi* adlı eserleri ders kitabı niteliğinde olan eserlerdir.

Son olarak Talha Alp'in *Mantık ve Mantık Terimleri Sözlüğü* adlı sözlük çalışması, Ali Durusoy'un *Örnek Çeviri Metinlerle Mantık İlmine Giriş* adlı eseri Nicholas Rescher'in *İslam Mantık Tarihi* (çev. Ahmet Kayacık) adlı eseri ve Tony Street, *İslam Mantık Tarihi* (çev. Harun Kuşlu) adlı alanda öne çıkan çalışmalardandır. Adı geçen eserler dışında telif ve tercüme olarak birçok kitap, tez, makale ve bildiri bulunmaktadır.

Zikredilen eserlerden ders kitabı olarak en çok ilgi göreni İbrahim Emiroğlu'nun *Klasik Mantığa Giriş* adlı eseridir. Çok sayıda baskı yapan eser giriş ve beş bölümden oluşmaktadır. Giriş ardından kavramlar önermeler, akıl yürütmeler, beş sanat ve mantık yanlışları bölümleri klasik mantık eserlerinde görülen yazım düzenini takip etmektedir. Eserin ana başlıkları şöyledir.

GİRİŞ

I. Mantık Nedir

II. Mantığın Mahiyeti

II. Mantığın Konusu

IV. Mantığın Kısa Tarihçesi

I. BÖLÜM: KAVRAMLAR

1. Kavram Çeşitleri

2. Kavramların Delaletleri

3. Kavramlar Arası İlişkiler

4. Beş tümel

1.5. Kategoriler

1.6. Tanım, Bölme ve Sınıflandırma

1.7. Tanım Çeşitleri

II. BÖLÜM: ÖNERMELER

1. Önerme Çeşitleri

2. Önergelerde Dağıtıcılık

3. Önergeler Arası İlişkiler

III. BÖLÜM: AKIL YÜRÜTME(İSTİDLÂL)

1.Tümdengelim

1.1 Kıyas

2. Tümevarım

3. Analoji

IV. BÖLÜM: BEŞ SANAT

V. BÖLÜM: MANTIKTA “YANLIŞ” KAVRAMI

6. Mantık Anabilim Dalında Lisansüstü Eğitim

Lisansüstü eğitimde,¹⁶ belirli bir alana yönelik lisans eğitimine göre olarak daha kapsamlı bilimsel araştırmalar yapma, bilgi üretebilme yöntem ve becerisi kazandırmak amaçlanır (Karaman - Bakırcı, 2010). Bu amaç doğrultusunda lisans derecesini tamamlamış öğrenciler, ilgi duydukları bilim dalında yüksek lisans ve doktora öğrenimi yaparak alanında uzmanlaşma imkânına sahiptir (Tekin, 2022).

Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği'nde belirtildiği gibi tezli yüksek lisans programı öğrencinin bilimsel araştırma yöntemlerini kullanarak bilgilere erişme, bilgiyi derleme, yorumlama ve değerlendirme yeteneğini kazanmasını sağlar (LEÖY, 2016). Doktora programı ise, öğrenciye bağımsız araştırma yapma, bilimsel problemleri, verileri geniş ve derin bir bakış açısı ile irdeleyerek yorum yapma, analiz etme ve yeni sentezlere ulaşmak için gerekli becerileri kazandırır(LEÖY, 2016).

Yüksek lisans eğitiminin amacı öğrenciye bilimsel araştırma yaparak bilgilere erişme, bilgileri değerlendirme ve yorumlama yeteneğinin kazanmasını sağlamaktır. Doktora eğitiminin amacı ise “öğrenciye bağımsız araştırma yapmak, bilimsel olayları geniş ve derin bakış açısı ile irdeleyerek yorum yapmak ve yeni sentezlere ulaşmak için gerekli adımları belirleme yeteneği kazandırmaktır (Karaman - Bakırcı, 2010).

Üniversitelerin; sosyal bilimler, İslami araştırmalar ve lisansüstü eğitim enstitüleri¹⁷ gibi birimleri vasıtasıyla yürütülen mantık lisansüstü eğitimi, her üniversite de mevcut olmayıp akademik kadronun yeterliliği gibi bazı şartlara bağlı olarak açılabilir (YÖK, 02 Ekim 2023). Tezli yüksek lisans programı toplam yirmi bir krediden az olmamak koşuluyla en az yedi ders, bir seminer dersi ve tez çalışmasından oluşur. Tezli yüksek lisans programı bir eğitim-öğretim dönemi 60 AKTS kredisinden az olmamak koşuluyla seminer dersi dâhil en az sekiz ders ve tez çalışması olmak üzere toplam en az 120 AKTS kredisinden oluşur. Doktora programı ise tezli yüksek lisans derecesi ile kabul edilmiş öğrenciler için toplam yirmi bir krediden ve bir eğitim-öğretim dönemi 60 AKTS'den az olmamak koşuluyla en az

¹⁶ Lisansüstü eğitim; lisans eğitimine dayalı olan yüksek lisans ve doktora eğitimi ile sanat dallarında yapılan sanatta yeterlik çalışması ve tıpta uzmanlık ile bunların gerektirdiği eğitim, öğretim, bilimsel araştırma ve uygulama etkinliklerinden oluşan eğitim olarak tanımlanır.- (Sevinç, 2001).

¹⁷ Enstitü; Üniversitelerde ve fakültelerde birden fazla benzer ve ilgili ana bilim dallarında lisansüstü eğitim-öğretim, bilimsel araştırma ve uygulama yapan bir yükseköğretim kurumudur (2547 Sayılı YÖK Kanunu, 3/f. Maddesi)

yedi ders, seminer, yeterlik sınavı, tez önerisi ve tez çalışması olmak üzere en az 240 AKTS kredisinden oluşur (LEÖY, 2016).

Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, mantık tezli yüksek lisans programında mantığın temel konuları olan kavram, önerme ve ispat başta olmak üzere mantığın temel problemleri, temel metinleri hakkında öğrencilere bilgi, beceri ve yetkinlik kazandırmayı amaçladığını belirtilmektedir. Yine mantık bilim dalında bilgi üretme, bu bilgileri ulusal ve uluslararası düzeyde paylaşmaya yetenekli ve eleştirel düşünme becerisine sahip uzman araştırmacılar yetiştirmenin hedeflendiği ifade edilmektedir. Mantık yüksek lisans programdan mezun olan bir öğrenciden genel olarak; mantık alanında ileri düzeyde bilgi sahibi olma, alandaki temel kaynakları tanıma, alanın belli başlı araştırma yöntem ve tekniklerini kullanma, alanın temel problemleri hakkında bilgi sahibi olma ve bu problemlere yönelik objektif ve tutarlı yorum yapabilmesi beklenir. Aynı zamanda söz konusu bilgi ve donanımı ulusal ve uluslararası düzeyde üretime dönüştürebilmesi hedeflenmektedir (AÜSBE, 02 Ekim 2023).

Aynı enstitünün mantık doktora programında yer alan açıklamada ise programın kavram, önerme, çıkarım ve türleri gibi mantığın temel konularında öğrencilere ileri düzeyde bilgi, beceri ve yetkinlik kazandıracığı ifade edilmektedir. Programın amacının ise ilgili bilim dallarında bilgi üretebilme ve bu bilgiyi ulusal ve uluslararası düzeyde paylaşabilme yeterliğine sahip, eleştirel düşünme becerisi olan uzman araştırmacılar yetiştirmek olduğu belirtilmektedir. Açıklamaya göre “programdan mezun olan bir öğrenci; alanındaki güncel ve ileri düzeydeki bilgileri özgün düşünce ve araştırma ile uzmanlık düzeyinde derinleştirir, sahip olunan ileri düzeydeki kuramsal bilgileri geliştirebilmek için yerli ve yabancı bilgi kaynaklarını tanıır, alanın kavram ve sorunlarını ileri düzeyde bilir, alanıyla ilgili yeni bilgileri sistematik bir şekilde değerlendirir, alanındaki birincil metinleri okur, ileri düzeyde bilimsel dil kullanma becerisine sahip olur, ulusal ve uluslararası düzeyde yayın yapar.”(AÜSBE, 02 Ekim 2023)

Lisansüstü mantık programlarının içeriği üniversitelere göre ve programın odaklandığı alanlara bağlı olarak değişmektedir. Öğrenciler, klasik mantık başta olmak üzere matematiksel mantık, sembolik mantık gibi çeşitli mantık sistemleri ile tanışır ve temel metinleri inceler ve problemleri tartışır. Lisansüstü mantık programları, öğrencilerin mantıklı ve eleştirel düşünme becerilerini geliştirmekte, daha genel anlamda analitik düşünme ve problem çözme yeteneklerini güçlendirmektedir.

Lisansüstü mantık programları için yurt dışındaki üniversitelere başvurmak mümkündür. Türkiye’de, 1929 tarihli 1416 sayılı yasa ve 1981 tarihli 2547 sayılı yasa çerçevesinde lisansüstü eğitim için yurt dışına öğrenci gönderilmektedir. Bu iki yasa dışında da lisansüstü eğitim için yurt dışına öğrenci gönderilmektedir. TÜBİTAK, TÜBA vb. kuruluşların sağladıkları burslar, ülkeler arasındaki kültürel değişim programları (Erasmus, Mevlana) çerçevesindeki burslar ve diğer kuruluşların sağladığı burslardan faydalanılabilir (Tuzcu, 2003). Yine Millî Eğitim Bakanlığı tarafından yürütülen yurt dışı lisansüstü öğrenim bursluluk programı önemli bir imkândır (M.E.B., 18 Ekim 2023).

Mantık alanında yurt dışında yüksek lisans ve doktora yapmak için söz konusu programlardan faydalanılabilir. Bu alanda uzmanlaşmak isteyen öğrenciler, farklı ülkelerdeki üniversitelerin ilgili bölümlerindeki programlara başvurabilmektedir. Yurt dışındaki yüksek lisans ve doktora programlarına başvurmadan önce, hedeflenen

üniversitenin kabul koşullarını, başvuru süreçlerini ve burs imkânlarını araştırmak önemlidir. Ayrıca, dil gereksinimlerini karşılayabilmek için İngilizce veya ilgili ülkenin dilinin belli bir düzeyde öğrenilmesi gerekir.

7. Mantık Anabilim Dalında Yayın Yapan Akademik Dergiler

Akademik dergi bir bilimsel alan, disiplin veya alt disiplinde yapılan özgün bir araştırmayı ya da güncel gelişmeleri yayma amacı ile belli aralıklarla çıkan çıkarılan süreli yayındır (Dergipark, 02 Ekim 2023). Türkiye'de mantık alanında yapılan çalışmaları birçok akademik dergide yayınlanmaktadır. Bunların başında 2019 yılında yayın hayatına başlayan ve müstakil olarak mantık alanında yayın yapan Mantık Araştırmaları Dergisi (MAD) gelmektedir. Uluslararası akademik bir dergi olan MAD, 15 Haziran ve 15 Aralık tarihlerinde yılda iki sayı olarak yayımlanmakta ve mantık alanına dair makale, kitap kritiği ve sempozyum değerlendirmesi gibi çalışmaları yayınlamayı ve kamuoyu ile paylaşmayı amaçlamaktadır (MAD, 02 Ekim 2023).

Resim 1: Mantık Araştırmaları Dergisi'nin kapağı

Mantık Araştırmaları Dergisi dışında müstakil olarak mantık alanında olmasa da mantığı da kapsayan felsefe, ilahiyat ve diğer sosyal bilim dergileri bulunmaktadır. Dergipark'ta bulunan, mantık alanında en çok yayın yapan felsefe dergileri şunlardır; Felsefede Dünyası, Felsefe Arkivi, FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi, Kaygı: Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi, Temaşa Erciyes Üniversitesi Felsefe Bölümü Dergisi, Eskiye.

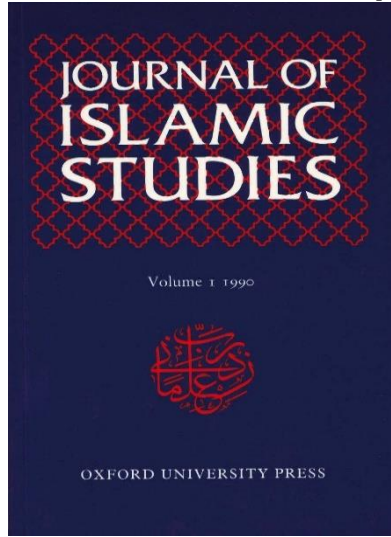
Mantık alanında en çok yayın yapan ilahiyat dergileri ise şunlardır; Cumhuriyet İlahiyat Dergisi, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sakarya Üniversitesi İlahiyat

Fakültesi Dergisi, Bilimname, Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD),¹⁸

Adı geçen dergiler dışında benzer özelliklere sahip birçok akademik dergi bulunmaktadır. Diğer felsefe, ilahiyat ve sosyal bilim dergilerinde de mantık çalışmalarını yayınlamak mümkündür.

Ayrıca genel mantık çalışmalarını ya da müslüman mantıkçılara yönelik çalışmaları yayınlayan yurt dışı dergileri de bulunmaktadır. Mesela History and Philosophy of Logic¹⁹, Australasian journal of logic²⁰, Journal Logic - Analysis²¹ ve Journal of Islamic Studies²² ve Islamic Quarterly²³ gibi dergiler bunlardandır.

Resim 2: Journal of Islamic Studies'in kapağı

8. Mantığın İlahiyat Dışındaki Disiplinlerle ilişkisi

Daha önce ifade edildiği gibi mantık bir taraftan doğru bilgiye ulaşmanın ilke ve yöntemlerini veren alet olarak, diğer taraftan bilim olarak tasavvur edilir. Mantığın bilimlerle ilişkisi, felsefe ve bilim tasavvurundaki değişmeye paralel olarak değişmiştir. Klasik dönemde felsefe, genel olarak teorik ve pratik bütün ilimleri içinde barındıran bir bilimler sistemi, mantık ise her bir bilimin kendisiyle doğru bilgiyi elde ettiği bir alet ve yöntemdir. Bu işlevi mantığın bütün bilimlerle ilişkili olmasını gerektirmektedir.

Klasik dönem Aristotelesçi felsefe geleneklerinde; varlık, düşünce ve dil arasında sıkı bir ilişki olduğu kabul edilmektedir. Böyle olunca söz konusu alanları inceleyen metafizik, psikoloji, mantık ve dil bilimleri birbiriyle ilişkilendirilmektedir. Her ne kadar klasik mantık

¹⁸ Dergi isimlerini Dergipark'tan "mantık" ve logic kavramlarını taratarak elde ettik. Uygulamalı mantık alanında yayın yapan teknik ve mühendislik temalı dergileri göz ardı ettik.
<https://dergipark.org.tr/tr/search?q=mant%C4%B1k§ion=articles>

¹⁹ <https://www.tandfonline.com/journals/thpl20>

²⁰ <https://ojs.victoria.ac.nz/ajl>

²¹ <http://logicandanalysis.org/index.php/jla>

²² <https://academic.oup.com/jis>

²³ <https://www.iccuk.org/page.php?section=media&page=iq>

formel yönünü ön plana çıkarsa da lojik olan ontik olanla bağıını koparmamıştır. Mesela mantığın tanım teorisi madde-suretcı ontolojiye dayanmaktadır (Ataş, 2020). Tam tanımı oluşturan cins ve faslın varlıktaki karşılığı madde ve sûrettir. Ayrıca mantığın dayandığı akıl ilkelerinin varlığına da ilkeleri olduğu kabul edilir.

Formel yapısı ve uygulama alanı bakımından mantık günümüzde çok daha karmaşık bir ilişki ağına sahiptir. Matematik bilimleri, bilgisayar bilimleri, yapay zeka, mühendislik bilimleri, dil bilimleri, psikoloji, sosyoloji, felsefe ve daha bir çok alanda mantık bilfiil kullanılmakta ve tartışılmaktadır. Hem klasik hem de modern dönemde mantıkla ilişkilendirilen iki alan dil bilimi ve psikolojidir. Bu nedenle bu iki bilimin mantıkla ilişkisine biraz daha yakından bakabiliriz.

Psikoloji ve Mantık: Aristotelesçi klasik mantıkla psikoloji arasında yakın bir ilişki vardır. Mantığın dayandığı düşünme ve akıl yürütme gibi işlemler aynı zamanda ruhta gerçekleşen süreçlerdir. Ancak mantık doğru düşünme yollarını gösterirken normal (yetişkin ve akıllı) bir insanın zihnini varsaymaktadır. Oysa psikoloji her türlü düşünme biçimi, normal, anormal, yetişkin ve çocuk ayırt etmeksizin inceler. Mantık deney ve gözleme başvuramaz. Akıldan doğan kural ve şartları düşünmeye uygular. Bu nedenle mantık normatif ve rasyoneldir. Oysa özellikle bugünkü anlamda Psikoloji olayları deney ve gözleme dayanarak araştıran pozitif bir bilimdir. Mantık ruhsal süreçleri bütün yönleriyle incelemeyiz. Psikoloji ise ruhu bütün yönleriyle inceler (Emiroğlu, 2022).

Piaget, mantık ve zekânın psikoloji ile arasındaki ilişkiyi fizik ve matematik arasındaki ilişkiye benzetmektedir. Ona göre a priori bir bilim olan mantık ve "deneysel bir bilim" olan psikoloji karşılıklı olarak otonom bir yapıdadır. Bu anlamda Piaget mantık disipliniyle ilgilenmez. Diğer taraftan deneysel bir bilim olan psikoloji söz konusu olduğunda düşüncenin fiilen işleyiş biçimlerinin yasaları mantığın/düşüncenin yasalarıyla ilişkilidir (Çetin, 2018).

Psikoloji, insanların mantıksal düşünce ve karar verme süreçlerini içermesi bakımından mantığa yaklaşır. İnsanlar bazen mantıksal hatalar yapabilir veya mantık yoluyla sonuçlara ulaşmak yerine sezgilerine güvenebilir. Psikologlar, söz konusu mantıksal yanılgıları ve sebeplerini anlamak için mantık prensiplerini kullanır. İnsanların düştükleri mantık hatalarından bazıları psikolojiyle doğrudan alakalıdır. Aynı şekilde mantıkçılar da zihinsel illizyon ve yanılsamalardan kaynaklanan mantıksal hataları tanımlamak için psikolojiden faydalanır.

Dil bilimi ve Mantık: Klasik mantık her ne kadar formel olma iddiasını taşısa da günlük konuşma dilini kullandığı için içeriğin etkisi altındır. Nitekim mantık doğru düşünmenin kurallarını tespit ederken kaçınılmaz olarak dile başvurmaktadır. Aynı şekilde tikel bilimler delillerini inşa ederken dili kullanır. Çünkü düşünceyi dil ile ifade ederiz. Ancak mantığın dile bağılılığı birtakım problemlere sebep olmaktadır. Çünkü dil fikirler gibi duyguları da ifade eder. Dolayısıyla dilde çok anlamlı ve aldatıcı ifadeler yer almaktadır. Oysa mantıkta netlik ve kesinlik önemlidir. Bu sebeple modern mantık sembollere başvurmaktadır.

Mantık ile dil bilgisi arasında birtakım benzerlikler vardır. Mantık doğru düşünmenin, dil bilgisi ise doğru konuşmanın kurallarını vermektedir. Dil lafızlarla, mantık kavramlarla iş görmektedir. Ancak dil bilgisi yerel iken mantık evrenseldir. Yani dilin kuralları ilgili dili konuşan millete mahsus iken düşüncenin kuralları bütün milletler için geçerlidir (Emiroğlu,

2022). Neticede mantık gerek kavram gerek önerme gerek çıkarım düzeyinde dile bağlıdır. Çünkü kavramlar, önermeler ve çıkarımlar dil ile ifade edilir.

İslam dünyasında mantık bilimi tercümeler yoluyla nakledildiğinde sadece din bilimleri ile değil aynı zamanda dil bilimleri ile de hesaplaşmak zorunda kalmıştır. Çünkü Arap gramercileri (nahviyyûn) dilin, düşüncenin kanunlarını verdiği iddiasındaydı. Dilbilimcilerin bu itirazlarını Fârâbî, mantık ve dilbilim arasındaki farklılıkları ve ortak noktaları belirleyerek her ikisinin de konumlarının ve işlevlerinin ayrı olduğunu göstermekle ortadan kaldırmaya çalışmıştır (Altunya, 2013).

Gramerciler mantığa kendi dil ve kültürlerine meydan okuyan gayri İslâmî bir unsur olarak bakmıştır. Mantık- Gramer çatışmasının en belirgin örneği mantıkçı Ebû Bîşr Mettâ b. Yûnus ile gramerci Ebû Saîd es-Sîrâfî arasında geçen münazaradır. Mantığın Grek dili ile ilişkili olduğunu düşünen gramercilere göre, Araplar için doğru ifadenin yolu mantıktan değil Arap gramerinden geçmektedir. Nitekim bir dilden diğer bir dile tercüme edilen yazılarda ortaya çıkan anlam kaymaları mantıksal çözümlemelerle değil her iki dilin gramerine vâkıf olmakla giderilebilir. Öyleyse mantık ilimler için zorunlu değildir; devamlı muhakemede bulunma, doğuştan getirilen zekâ veya gramer mantığın yerini alabilir (Emiroğlu, 2003).

Fârâbî, mantık-gramer ilişkisini iki bilim arasında benzerlik ve farklılıkları ortaya koyarak açıklar. “Mantığın akla ve akledilirlere nispeti gramerin dile ve sözlere nispeti gibidir. Gramer ilminin sözlerle ilgili olarak bize verdiği bütün kanunların benzerini mantık ilmi akılsallarla ilgili olarak biz sağlar.” (Fârâbî, 2015, 58). Bununla birlikte gramer her hangi bir topluluğa ait sözlerin kanunlarını verirken mantık bütün toplulukların sözlerinde ortak olan kanunları vermektedir (Fârâbî, 2015, 64)

Fârâbî mantığı anlamada gramerin önemli bir rolü olduğunu kabul etmiştir. Fakat gramer konuşulan, mantık ise kavranılan şeyin doğruluğuyla ilgili bilgi verir; aynı şekilde gramer doğru konuşma gücü kazandırırken mantık kavranılan şeyde doğruluğu elde etme gücü kazandırır. Başka bir ifade ile gramer dili düzelttiği gibi mantık da zihni düzeltir (Emiroğlu, 2003).

Fârâbî mantık-akıl ilişkisini dil-gramer (nahiv) ilişkisine benzetmektedir. Nasıl gramer bir dilin doğru kullanılmasını sağlıyorsa mantıkta aklın doğru kullanılmasını sağlamaktadır (Fârâbî, 2021).

İbn Sînâ'ya göre ise mantıkçının ifadelere başvurma zorunlu olsa da onun kelimelerle birinci dereceden ilgilenmesi gerekli değildir. Mantıkçı sadece ma'kulleri kavrama, diyalog ve iletişimi kolaylaştırma amacıyla lafızlar konusunu inciler. Ma'kullere tekabül eden lafızlar hakkında konuşma, ma'kuller hakkında konuşma anlamına gelir. Yine de bundan lafızların mantığın konusu olduğu sonucu çıkmaz (Emiroğlu, 2003).

İbn Sînâ'nın dil-mantık ilişkisinde hedeflediği şey dilin düşünceye yani zihindeki fikirlere mutabık kılınmasıdır. Çünkü dilin delâleti değişebildiği halde düşüncenininki değişmez. Fârâbî ve İbn Sînâ'nın bu düşünceleri, İslâm kültür dünyasında daha sonra yetişen mantıkçılar üzerinde etkili olmuş ve mantık kitaplarında “mebâhisü'l-elfâz” konusuna yer verilmiştir (Emiroğlu, 2003).

9. Mantığın İlahiyat Disiplinleriyle İlişkisi

İslam Dünyasına tercüme faaliyetleri giren mantık, felsefeciler tarafından heyecanla kabul edilirken, din bilimleri âlimleri mantığa mesafeli durmuş, hatta bazıları hatta bazıları mantığın dini ilimler için zararlı olacağını ileri sürmüştür. Söz konusu mesafeli yaklaşım mantığın yabancı menşeli olmasından kaynaklanmaktadır. Ancak daha sonra bu mesafe kapanmış ve mantık dini bilimlerden da doğru bilginin kendisiyle elde edildiği ölçü olarak kabul edilmiştir. Mantığın İslam dünyasında dini bilimlerden da kabul görmesinde Gazâlî'nin büyük bir payı vardır. O, mantığın yabancı kaynaklı olduğu yönündeki eleştirileri bertaraf etmek için onun İslam dininde var olduğunu, ancak “el-mîzân” (terazi), “el-kıstas” (ölçü) gibi farklı adlar verildiğini ileri sürerek mantığa İslami bir temel inşa etmeyi amaçlamıştır. Ona göre mantık bütün ilimler için doğru ile yanlışın ölçüsüdür ve bu ölçüye uymayan bir bilgi güvenilir değildir (el-Gazzâlî, 2016, 48).

Öte yandan Gazâlî'den sonra hâlâ mantığın dinî ilimlerde kullanımına karşı çıkanlar olmuştur. Söz konusu itirazın bir kısmı dinî nedenlere dayanırken bir kısmı da mantığın, güvenilir bir yöntem olmasına yönelik şüphelere dayanmaktadır. Sözelimi İbn Teymiyye (ö.1328) mantığın tanım teorisine ve kıyas öğretisine karşı çıkmaktadır. Suyûtî (ö.1505) ve Nevevî (ö.1277) gibi mantık karşıtları ise İbn Teymiyye'nin yolunu takip etmektedirler. Ancak söz konusu itirazlar münferit olup Müslüman ilim adamlarının çoğunluğu, mantığın akli, formel yapısını, kesinlik arayışındaki dinî ilimlere uygun bulmaktadırlar (Altunya, 2013).

Gazâlî'den sonra, neredeyse tüm İslamî ilimler, mantık ile olan ilişkisini değiştirmiştir. Çünkü mantık olmaksızın dinî ilimlerin doğru düşünme, doğru çıkarımlarda bulunma ve iddialarını delillendirme yöntemleri tesis etmesi mümkün değildir. Buna binaen İslam dünyasında felsefenin yanı sıra özellikle kalam ve fıkıh gibi dini bilimlerden da, mantığı yöntem olarak benimsemekten geri duramamıştır. Özellikle özü gereği çıkarım yapmaya ve hüküm vermeye ve delillendirmeye ihtiyaç duyan kalam ve fıkıh gibi ilimler mantığın düşünceye kesinlik katan diline başvurmak durumunda kalmıştır (Altunya, 2013).

Kalam: Her ne kadar mantığın dinî ilimler tarafından tanınması ve metod olarak kullanılmaya başlanması Gazâlî'nin onayını beklese de bu durum o zamana kadar İslami ilimlerden hiçbir mantıksal içeriğin kullanılmadığı anlamına gelmez. Aksine başta Mu'tezilî kalamcılar olmak üzere de Ebu'l-Hasan el-Eş'arî (ö. 935), Bâkılânî (ö.1013) ve Cüveynî (ö.1085) gibi kalamcılar, iman ile ilgili meselelerde mantıksal yapılar tesis ederek delillendirme yoluna gittikleri görülmektedir. Dolayısıyla dini ilimler içerisinde kalam mantığı diğerlerine göre daha erken benimsemiştir (Altunya, 2013).

Gazâlî'den sonra yazılan kalam kitapları mantıksal bir dil ve içerikle kaleme alınmıştır. Bu mivvalde kalamî meselelerin ispatlanmasında mantıksal delillendirme yöntemleri kullanılmaktadır. Ayrıca Fahreddin er-Râzî (ö.1208), Seyyid Şerif Cürcânî (ö.1413) ve Teftâzânî (ö.1390) gibi kalamcılar, mantığa dair müstakil eserler yazarak veya kalam kitaplarının girişinde mantığa yer vermektedir (Altunya, 2013).

Fıkıh: Mantığın dinî ilimlerden gerekliliğini ilk vurgulayan âlimlerden İbn Hazm, mantığı dinî ilimlerin akli bir zeminde anlaşılmasını sağlayan kuralları nesnel bir tarzda veren sistem olarak görmektedir (Altunya, 2013). Yine Gazâlî'nin fıkıh usulü ile ilgili eseri olan *Mustasfâ*'nın mukaddimesinde akli kavrayışın ilkeleri (medâriku'l-ukûl) adını verdiği mantığın bütün ilimler için geçerli olduğunu ve mantık bilmeyenin bilgisine güven

olmayacağını söylemektedir (el-Gazâli, 2017, 45). Onun bu sözü mantığın sadece akli/felsefi bilimlerin değil, aynı zamanda dinî bilimlerin de öğretiminde giriş olduğuna işaret etmektedir.

Fıkıh, fıkıh usulü ve diğer usul ilimlerinde mantığın kullanılmasının başta gelen nedeni daha önce felsefeci ve kelimciler tarafından mantık süzgecinden geçen bilginin nesnel, evrensel ve denetlenebilir olduğunu kabul etmektir (Altunya, 2013).

Fıkıh ve fıkıh usulü ilminin mantıkla olan ilişkisi özellikle cedel yani diyalektik yöntem üzerinden gelişmiştir. Bu dönemde Aristoteles'in cedel yöntemi usulcülerin çalışmaları neticesinde hukukî cedel haline getirilmiştir. Şer'i hükümlerle ilgili deliller ve bu delillerden hükümlerin nasıl çıkartıldığını konu edinen fıkıh usulü doğal olarak cedeli kıyasa dayanmaktadır. ayrıca kitap ve sünnetteki ibarelerin anlamlarının ve terimlerin hakikat, mecaz, hass, amm gibi durumlarının belirlenmesi, deliller için gerekli şartların tespiti gibi pek çok konuda mantığa ihtiyaç duymaktadır (Altunya, 2013).

10. Türkiye Dışında Mantık Anabilim Dalı

Günümüz Batı dünyasında mantık, canlı bir çalışma alanı olarak eğitim ve öğretimin parçası olmaya devam etmektedir. Batı üniversitelerinde Felsefe, matematik, bilgisayar bilimi, dil bilimi gibi çeşitli bölümlerde mantık dersi yer almaktadır. Felsefe bölümünde genel de formel mantık, eleştirel düşünme ve mantık felsefesi dersi yer almaktadır. Harvard Üniversitesi, Stanford Üniversitesi, Oxford Üniversitesi ve Cambridge Üniversitesi gibi bazı kurumlar mantık ve felsefe alanındaki uzmanlıklarıyla öne çıkmaktadır.

Mantık tarihinin bir bölümü olarak İslam/Arap mantığı gerek felsefe bölümlerinde gerekse teoloji fakültelerinin İslam araştırmaları ya da doğu araştırmaları gibi birimlerinde yer bulmaktadır. Bu kısımda söz konusu alana dair çalışmaları olan bazı araştırmacıları zikredeceğiz.

Batı üniversitelerde İslam felsefesi, İslam düşüncesinin çeşitli dalları ve boyutları, üzerine akademik çalışmalar yapılmıştır. Ancak felsefenin bir dalı olarak görülen mantık üzerine çalışmalar görece geç başlamıştır. Alandaki boşluğu fark eden ilk isimlerden felsefe profesörü Alman-Amerikalı filozof Nicholas Rescher'dir. Çok sayıda eserin sahibi olan Rescher mantık alanında *The Development of Arabic Logic* ve *Studies in the History of Arabic Logic*²⁴ adlı iki eseriyle öne çıkmaktadır (Kayacık, 2018).

İslam mantık tarihi üzerine araştırmalarıyla tanınan bir diğer araştırmacı Tony Street, Cambridge Teoloji fakültesinde İslami araştırmalar bölümünde çalışmaktadır. İslam entelektüel tarihi üzerine araştırmalar yapan Street, İslam felsefesi ve mantığının çeşitli yönleri üzerine kapsamlı yazılar yazmıştır. Street özellikle, Aristoteles felsefesi ile İslami bilimler arasında verimli bir gerilim dönemi olan on ikinci ve on üçüncü yüzyıllara odaklanmaktadır. Her şeyden önce bu dönem boyunca gelişen mantık metinleri ve bunların giderek Aristoteles geleneğinden bağımsızlaşmasının nedenleri üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu çerçevede İbn Sînâ, Fahrüddîn er-Râzî, Nareddin et- Tûsî, Allâme Hillî (1325), Kâtibî, Efdalüddîn el-Hûnecî (ö. 646/1248) gibi mantıkçılar konu eden çalışmalar yapmıştır (UC, 2013).

Tony Street'in İslâm mantık teorilerine dair yazılarından oluşan *İslam Mantık Tarihi* adlı derleme eser Litera yayınlarından çıkmıştır. Derlemenin ilk yazısı, 750-1350 tarihleri

²⁴ Eserlerin Türkçe çevirisi *İslam Mantık Tarihi* ve *İslam Mantık Tarihi Üzerine Araştırmalar* adıyla Litera yayınlarından çıkmıştır.

arasında Meşşâî gelenek içerisinde kaleme alınan Arapça mantık eserlerine dayanarak bir İslâm mantık tarihi sunmakta, özellikle de mantıkla ilgili en ilgi çekici görüşlerin ortaya atıldığı İbn Sînâ sonrası mantıkçıların görüşleri üzerinde durmaktadır. Ardından, İbn Sînâ, Fahreddin Râzî ve Nasîruddin et-Tûsî hakkındaki yazılar yer almaktadır (Street, 2023).

Khaled El-Rouayheb: Harvard Üniversitesi Yakın Doğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü'nde James Richard Jewett İslam Entelektüel Tarihi profesörü ve bölüm başkanı olarak çalışmaktadır. Çalışmaları arasında *Relational Syllogisms - the History of Arabic Logic, The Development of Arabic Logic* (1200-1800) ve *Islamic Intellectual History in the Seventeenth Century* adlı kitapları yer almaktadır.²⁵ Yine mantıkla ilgili kaleme aldığı makaleler yanında Efdalüddîn el-Hûnecî'nin (ö. 646/1248) *Keşfü'l-esrâr 'an gâvâmi'zî'l-efkâr* adlı özet mantık eserini neşretmiştir (HU, 02 Ekim 2023).

Sözü edilen araştırmacılar dışında, Jari Kaukua, Jon McGinnis, Richard C. Taylor, Amos Bertolacci, Taneli Kukkonen, Saloua Chatti, Dag Nikolaus Hasse, Asad Q. Ahmed, John Walbridge gibi İslam felsefesi ve mantığı üzerine çalışmalar yapan araştırmacıları zikredilebilir.

Hatırlayalım

- Mantığın bir disiplin olarak kuruluşu Aristoteles'le (M.Ö. 384-322) başlamaktadır.
- Orta çağ boyunca gerek Batı'da gerek İslam dünyasında Aristoteles mantığı hâkim olmuştur. Bu dönemde felsefe ve mantık dinin öğretilerini sistemleştirmede ve Tanrı'nın varlığını ispatlama görevini almıştır.
- İslâm dünyasında mantık çalışmaları 8.yy'da *Beytü'l-Hikme*'de gerçekleşen sistematik çeviri faaliyetleriyle başlamıştır.
- İslâm dünyasında mantığın gelişmesinde etkili olan ilk büyük mantıkçı olan Fârâbî'ye (ö.950) bu alandaki üstünlüğü nedeniyle "Muallim-i Sâni" unvanı verilmiştir.
- Mantığın İslâm dünyasında meşruiyet kazanmasında ve dini ilimler için de bir usul ve alet olarak kullanılmasında Gazâlî'nin büyük bir payı vardır.
- Batı'da Rönesansla başlayan doğa bilimlerinin yükselişi karşısında Aristoteles mantığı metot olarak yetersiz kalmıştır. Bu çerçevede mantığın yanında her bir bilim dalının kendine mahsus yöntemlerini inceleyen metodoloji ortaya çıkmıştır.
- Mantık alanında görülen esas yenilik 19.yy'ın ikinci yarısında Batı'da ortaya çıkan sembolik mantık veya modern mantık ile başlamaktadır.
- Bertrand Russell (1872-1970), Whitehead'le beraber yazdığı *The Principles of Mathematics* adlı eseri ile "lojistik" denen yeni mantığı kurmuştur.
- Mantık alanında da yeni fikirler ülkemize Tanzimat Dönemi'nde aktarılmaya başlamıştır. Ali Sedat (1857-1900)'ın 1885'te yayınlanan *Mizanu'l-Ukul Fi'l-Mantık ve'l-Usul* adlı eseri söz konusu yeni gelişmeleri tanıtan ilk eserlerdendir.
- Klasik mantığın ele aldığı konular temelde; kavramlar, önermeler ve çıkarımlardır. Aristoteles'in düşüncesinde mantık bütün bilimsel araştırmalarda doğru bilgiyi elde etmek için başvuru âlet ve yöntem, Stoacılar da felsefenin bir bölümü, Müslüman mantıkçılarda ise âlet ve yöntem olarak hem de bir bilimdir.

²⁵ Son iki eserin Türkçe çevirisi, *İslam Mantığının Gelişimi ve 17. Yüzyılda İslam Entelektüel Tarihi* adıyla Klasik yayınlarından çıkmıştır.

- Prof. Dr. Hans Reichenbach verdiği lojistik derslerle Türkiye'deki mantık çalışmalarında yeni bir dönemi başlatmıştır. Reichenbach'ın ardından öğrencisi ve asistanı olan Nusret Hızır ve Macit Gökberk çeviri ve telifleriyle alana önemli katkılar sunmuştur. Ardından Teo Grünberg; Hüseyin Batuhan Cemal Yıldırım, Suvar Kösearif ve Adnan Onart'la birlikte modern mantık çalışmalarını ileri seviyeye taşımıştır.
- Ankara İlahiyat ilk eğitim-öğretim yılında (1949-1950) “Mantık ve İlimler Felsefesi” adıyla mantık dersini müfredatına koymuştur. Kuruluşundan günümüze Ankara ilahiyatta mantık dersine Hamdi Ragıp Atademir, Hilmi Ziya Ülken, Kamuran Birand, Necati Öner, M. S. Aydın, Süleyman H. Bolay, M. Balakbabalar, H. Aydın, M. Tahir Yaren, gibi akademisyenler girmiştir.
- Mantık bilim dalında yüksek lisans ve doktora programlarının amacı, ilgili bilim dallarında bilgi üretebilme ve bu bilgiyi ulusal ve uluslararası düzeyde paylaşabilme yeterliğine sahip, eleştirel düşünme becerisi olan uzman araştırmacılar yetiştirmektir.

Tavsiye Edilen Kitap ve Makaleler

Genel olarak Türkiye’de yapılan mantık çalışmalarını ve mantık yönelimlerini ele alan bazı çalışmalar;

- El- Fârâbî, Ebu Nasr Mantığa Giriş Risaleleri. çev. Yaşar Aydın. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2021.
- El-Ebherî, Esîrüddin el-Ebherî. Îsâgüci fi'l-mantık (Ebheri İsagoji ve Şerhi içinde) çev. Ferruh Özpilavcı. Litera Yayıncılık, 2017.
- Öner, Necati. Klasik Mantık. Ankara: Divan Kitap, 11. Basım, 2011.
- Taylan, Necip. *Mantık Tarihçesi-Problemleri*. İstanbul: Marifet Yayınları, 1994.
- Emiroğlu, İbrahim. Klasik Mantığa Giriş. Ankara: Elis Yayınları, 2022.
- Çapak, İbrahim. Ana Hatlarıyla Mantık. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2018. Çüçen, A. Kadir. *Klasik Mantık*. Ankara: Sentez Yayınları, 8. Baskı., 2018
- Street, Tony. İslâm Mantık Tarih. çev. Harun Kuşlu. İstanbul: Klasik Yayınları, 2023.
- Altunya, Hülya. “Mantık ve Dînî İlimler İlişkisinin Tarihsel Gelişimi Üzerine Kısa Bir Tahlil”. Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 30 (2013), 57-72.
- Eroğlu, Gültekin. “Akıl Yürütme Formlarının Mantık ve Bilimlerde Yeri ve Değeri”. *Hikmet Yurdu* 5/10 (2012), 183-196.

Tavsiye Edilen Filmler

“Zihin Oyunları” (A Beautiful Mind, 2001)- John Nash'ın gerçek yaşam hikayesine dayanan bu film, bir matematikçinin akıl yürütme yeteneklerini ve zihinsel mücadelesini ele alır.

“Memento” (2000)- Bu film, kısa süreli hafıza kaybı yaşayan bir adamın katili bulma çabalarını anlatır.

Sherlock Holmes Serisi: Arthur Conan Doyle'un 1904 yılında yazdığı bir kitaptan esinlenilerek oluşturulan filmde, bütün yılların en zeki dedektifini ve onun maceralarını konu almaktadır. Dedektif Holmes gizemli polisiye olaylarını bir mantık örgüsü içerisinde dahice çözüme kavuşturuyor

Bonus: Logos Criticos adlı Youtube kanalı, eleştirel düşünmenin yaygınlaşarak bir kültür haline gelebilmesi amacıyla Türk ve dünya sinemasından seçilmiş çeşitli filmlerin kısa kesitlerini eleştirel düşünme açısından incelemektedir. Video içerikleri mantık hatası, retorik tuzak, bilişsel yatkınlık vb. hatalar barındırabilmektedir.²⁶

Kaynakça

- Akman, Zehra Oruk. "Mantık". *Felsefe ve Din Bilimlerinde Güncel Akademik Eğilimler (2016-2020)*. ed. Rukiye Aysun İnan. 427-464. Ankara: Sonçağ Akademi, 2022.
- Altunya, Hülya. "Mantık ve Dînî İlimler İlişkisinin Tarihsel Gelişimi Üzerine Kısa Bir Tahlil". *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 30 (2013), 57-72.
- Arslan, H. Tolga. "Darülfünun'dan İstanbul Üniversitesi'ne Felsefe Öğreniminin Yapılandırılması". *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi* 61 (2017).
- Ataş, Sacide. "Mantık-Metafizik İrtibatına Bir Örnek: İbn Sînâ ve Fahreddin Râzî'de Mahiyetin Bir Parçası Olarak Cins ve Fasil". *Nazariyat İslâm Felsefe ve Bilim Tarihi Araştırmaları Dergisi* 6/1 (Nisan 2020), 209-225.
- AÜSBE, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. "Mantık (DR)- Sosyal Bilimler Enstitüsü". *Ankara Üniversitesi*. Erişim 02 Ekim 2023. <https://www.ankara.edu.tr/programlar/3/903/3673-819/>
- AÜSBE, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. "Mantık (YL)- Sosyal Bilimler Enstitüsü". *Ankara Üniversitesi*. Erişim 02 Ekim 2023. <https://www.ankara.edu.tr/programlar/3/903/3674-1171/>
- Ayık, Hasan- Şahin, Enver. "Mantık". *İlahiyat Atlası*. ed. Bayramalı Nazıroğlu vd. 159-172. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2018.
- Bingöl, Abdulkuddüs. "Osmanlı Dünyasında Mantık Bilimi ve Eğitimi". *Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim Milletlerarası Kongresi Bildirileri*. ed. Hidayet Yavuz Nuhoğlu. 63-74. İstanbul: İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, 2011.
- Bolay, Süleyman Hayri. *Felsefe Doktrinleri ve Terimleri Sözlüğü*. 239. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 10. Basım, 2009.
- Büyükperdah, Sibel. *Türkiye'de Mantık Alanında Yazılmış Olan Makalelerin Mantık Bilimine Katkısı*. Erciyes Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Çetin, Ali. "Mantık Disiplini Üzerine Bazı Değerlendirmeler ve Öneriler". *Dini Araştırmalar* 21/53 (2018), 79-98. <https://doi.org/10.15745/da.420835>
- Çüçen, Abdulkadir. "Modern Türkiye'de Mantık Çalışmaları". *Felsefe Dünyası* 30 (1999).
- Dergipark. "Akademik Süreli Yayıncılık Hakkında Önemli Hatırlatmalar » DergiPark". Erişim 02 Ekim 2023. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/page/dergiler-icin-onemli-aciklamalar>
- Doğan, Özlem. *Mantık*. İstanbul: İnkılap Yayınları, 2004.
- Dölen, Emre. "II. Meşrutiyet Döneminde Darülfünun". *Osmanlı Bilim Araştırmaları Dergisi* 10/1 (208M.S.), 1-46.
- Dölen, Emre. "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Darülfünun'da İlâhiyat Öğretimi". 105-123. İstanbul, 2010.

²⁶ <https://www.youtube.com/@logoscriticos>.

- Dürüşken, Çiğdem. “Stoa Mantığı”. *Felsefe Arkivi* 28 (1991), 287-308.
- Emiroğlu, İbrahim. *Klasik Mantığa Giriş*. Ankara: Elis Yayınları, 2022.
- Emiroğlu, İbrahim. “Mantık”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/18-28. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Erarslan, Hakan. *Ders Ağırlığı, İçeriği ve Okutulan Kaynaklar Bakımından İlahiyat Fakültelerinde Mantık Dersi*. Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Eroğlu, Gültekin. “Akıl Yürütme Formlarının Mantık ve Bilimlerde Yeri ve Değeri”. *Hikmet Yurdu* 5/10 (2012), 183-196.
- Eroğlu, Gültekin. “Klasik Mantıktan Modern Mantığa Geçiş”. *Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi* 5/9 (2012), 115-135.
- Eylem, Sezgin. *Bertrand Russell’in Mantık Anlayışı*. Dicle Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2013.
- Fârâbî. *et-Tavtiat (Mantığa Giriş Risaleleri içinde)*. çev. Yaşar Aydın. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2021.
- Fârâbî. *İlimlerin Sayımı*. çev. Ahmet Arslan. Ankara: Divan Kitap, 2015.
- Gazâlî, Ebû Hâmid el-. *el- Mustasfa min ilmi’l-usûl*. çev. Yunus Apaydın. İstanbul: Klasik yayınları, 2017.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid el-. *El-Kıstâsü’l-Müstakîm*. çev. İbrahim Çapak. İstanbul: T.C. Yazma Eserleri Kurumu Başkanlığı yayınları, 2016. http://ekitap.yek.gov.tr/urun/el-kistasu-l-mustakim_616.aspx
- HU, Harvard University. “Khaled El-Rouayheb”. Erişim 02 Ekim 2023. <https://nelc.fas.harvard.edu/people/khaled-el-rouayheb>
- Işıklı, Şevki. “Lotfi A. Zadeh’nin Hayat Hikayesi ve Bulanık Paradigmanın Üç Temel Unsuru”. *Kutadgubilig: Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi* 17 (2010), 89-101.
- İhsanoğlu, Ekmeleddin. “Dârülfünun”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/521-525. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- İÜEFB, İstanbul Üniversitesi| Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü. “İstanbul Üniversitesi| Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü”. Erişim 02 Ekim 2023. <https://felsefe-edebiyat.istanbul.edu.tr/tr/content/egitim/ders-programlari>
- İÜMAUM, İstanbul Üniversitesi Mantık Araştırma ve Uygulama Merkezi. “İstanbul Üniversitesi Mantık Araştırma ve Uygulama Merkezi”. Erişim 02 Ekim 2023. https://mantik.istanbul.edu.tr/_
- İzgi, Cevat. *Osmanlı Medreselerinde İlim*. İstanbul: İz Yayıncılık, 1997.
- Karaman, Sedat- Bakırcı, Fehim. “Türkiye’de Lisansüstü Eğitim: Sorunlar ve Çözüm Önerileri”. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* 2 (2010), 94-114.
- Kayacık, Ahmet. “Mısır’da Mantık Çalışmaları ve Mantık Eğitimi Üzerine: Türkiye ile Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme”. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 9/Özel Sayı (2019), 233-246.
- Kayacık, Ahmet. “Nicholas Rescher’in İslam/Arap Mantığına Katkıları Üzerine”. *VIII. Mantık Çalıştayı Kitabı*. ed. Vedat Kamer- Şafak Ural. 235-248. İstanbul: Mantık Derneği Yayınları, 2018.
- Köz, İsmail. “Modern Türk Düşüncesinde Mantık Çalışmaları”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 43/1 (2002), 135-169.
- Kutlusoy, Zekiye. “Günümüzün Türkiye’sinde Mantıktaki Ana Eğilim ve Kimi Öneriler”. *Felsefe Arkivi* 51 (31 Aralık 2019). <https://doi.org/10.26650/arc2019-5129>

- LEÖY, Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği. Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği, Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği. (20 Nisan 2016). Erişim 02 Ekim 2023.
<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=21510&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5>
- MAD, Mantık Araştırmaları Dergisi. “Mantık Araştırmaları Dergisi » Ana Sayfa”. Erişim 02 Ekim 2023.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/mader>
- Mantık Çalıştay. “Mantık Çalıştay”, 15 Eylül 2023. <https://calistay.mantik.org.tr/>
- Mantık Derneği, MD. “Mantık Derneği”. *Mantık Derneği*. 03 Temmuz 2023. Erişim 02 Ekim 2023.
<https://mantik.org.tr/>
- M.E.B., Milli Eğitim Bakanlığı. “Millî Eğitim Bakanlığı Yükseköğretim ve Yurt Dışı Eğitim Genel Müdürlüğü”. Erişim 18 Ekim 2023. <https://yyegm.meb.gov.tr/www/ss.php>
- Öcal, Mustafa. “İlahiyat Fakültelerinin Tarihçesi”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (1986).
- Öner, Necati. *Klasik Mantık*. Ankara: Divan Kitap, 11. Basım, 2011.
- Öner, Necati. *Tanzimattan Sonra Türkiye’de İlim ve Mantık Anlayışı*. Ankara: Divan Kitap, 2. Basım, 2012.
- Öner, Necati. “Türkiye’de Mantık Çalışmaları”. *Felsefe Dünyası* 6 (1992), 2-11.
- Prior, A.N. “Logic, History of”. *Encyclopedia of Philosophy*. ed. Paul Edwards. C. 4. London, 1967.
- Selçuk, Remziye. *Türkiye’de Mantık Çalışmaları ve Mantık Bilimine Katkıları*. Erciyes Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2009.
- Sevinç, Bilal. “Türkiye’de Lisansüstü Eğitim Uygulamaları, Sorunlar ve Uygulamalar”. *DEÜ Eğitim Fakültesi Dergisi* 34/1 (2001), 25-40.
- Street, Tony. *İslâm Mantık Tarih*. çev. Harun Kuşlu. İstanbul: Klasik Yayınları, 2023.
- Taylan, Necip. *Mantık Tarihçesi-Problemleri*. İstanbul: Marifet Yayınları, 1994.
- Tekin, İshak. “İlahiyat Öğrencilerinin Akademik Başarıları, Lisansüstü Eğitim Farkındalıkları ve Lisansüstü Eğitim Niyetleri Arasındaki İlişkiler”. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/2 (2022), 1374-1392.
- Tuzcu, Gökhan. “Lisansüstü Öğretim İçin Yurtdışına Öğrenci Göndermenin Planlanması”. *Milli Eğitim dergisi* 160 (2003).
https://dhgm.meb.gov.tr/yayimlar/dergiler/milli_egitim_dergisi/160/tuzcu.htm
- UC, University of Cambridge. “Dr Tony Street”. Text. 22 Temmuz 2013. Erişim 02 Ekim 2023.
<https://www.divinity.cam.ac.uk/directory/tony-street>
- Ulutürk, Mehmet. “Türkiye’de Bir Mantık Geleneğinden Söz Edilebilir mi? Tematik ve Bibliyografik Bir Soruşturma”. *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 19/36 (2014), 229-363.
- Ural, Şafak. “Mantık”. *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*. ed. M. A. Yekta Saraç. 3/41-43. TÜBİTAK, 2022. <https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/mantik>
- Ülken, Hilmi Ziya. *Felsefeye Giriş*. 1 Cilt. Ankara: Ajans Türk Matbaası, 1957.
- Ülken, Hilmi Ziya. “Tanzimattan Sonra Mantık Hareketleri”. *Edebiyat Fakültesi Tarih Mecmuası* 1 (1984), 37-51.
- Ülkü, Mustafa. “Bir Mantık Kataloğu Denemesi (Seminer Ödevi)”, 2020.

https://www.academia.edu/43543846/Bir_Mant%C4%B1k_Katalo%C4%9Fu_Denemesi

Üzümcü, Muzaffer. “İlahiyat Fakülteleri Felsefe ve Din Bilimleri Bölümlerinde Akademik Yapılanma ve Lisansüstü Eğitim Üzerine Bir Değerlendirme”. *Mevzu: Sosyal Bilimler Dergisi* 3 (2020), 167-192.

YÖK, Yüksek Öğretim Kurumu. “YÖK Lisansüstü Eğitim-Öğretim Programı Açılması ve Yürütülmesine Dair İlkeler”. Erişim 02 Ekim 2023.

<https://ogrenciportali.yok.gov.tr/Sayfalar/Haberler/yuksek-lisans-ve-doktora-kriterleri-guncellendi/Lisans%C3%BCst%C3%BC%20E%C4%9Fitim-%C3%96%C4%9Fretim%20Program%C4%B1%20A%C3%A7%C4%B1lmas%C4%B1%20ve%20Y%C3%BCr%C3%Bct%C3%BClmesine%20Dair%20%C4%B0lkeler.aspx>

YÖK, Yüksek Öğretim Kurumu. “Yükseköğretim Kurumları Dersleri”. Erişim 02 Ekim 2023. <https://yokdersleri.yok.gov.tr/#ders>